125
7 (A-E)

अथ

संकीर्णपत्रसमूहः ।

Samkirna Patra
Samoha

125
7(A)

श्रीः कमलाकररघुनाथभट्टानुसारिप्रयोगः

हस्तमुखवादि गंडूषनिसारणादि पूर्वकं प्रक्षाल्य ~~विस्वा~~

श्राद्धेभुक्तवैच्यस्य स्वस्वासनोपविष्टेषु विप्रेषु। कर्त्ता करशु
ध्यर्थं सुप्रोक्षितभास्थानि विप्रकरेषु सव्यापसव्याभ्यां क्रमेण
जलं सयवं सतिलं दर्भैः शुद्धत्वाय विप्रैर्जलं यवतिलं दर्भेषु भूमौ स
क्तेषु पुनर्जलं शिवा आपः सन्तु इति सौमनस्यमस्तु इति पुष्पं
अक्षतं चारिष्टं चास्तु। दीर्घमायुः शांतिः पुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु इति
यवतिलाक्षताः नु दर्भाः पांतु इति दर्भान् दत्वा भो अभिवादये
इत्यभिवाद्य अघोराः पितरः संतु। अस्मद्गोत्रं वर्धतां। एताः
सत्या आशिषः संतु इति संप्रार्थ्य प्रतिवचनपूर्वकं विप्रद
त्ताक्षतानुपवीत्यंजलौ संगृह्य मूर्ध्नि स्थापयेत्। भोजनपात्रा
ण्युच्चालयिष्ये इति प्रार्थ्योच्चालयेत्। अथ देवाः पितरश्च स्वोच्छि
तं ब्रूत इति प्रार्थ्य तथास्तु के ~~...~~ दैवेभ्यः स्वपितृभ्य
जलदानपूर्वकं स्वयं शिष्येण सुतेन वा
~~... अर्घ्यपात्रमुत्तानं कृत्वा~~ देवानां पितॄणां यद्दत्तं श्राद्धीयमन्नमु
दकादि तदक्षय्यमस्तु इति जलदानपूर्वं प्रार्थ्य अस्विसुक्ते प्रथमम
मर्घ्यपात्रं न्युब्जीकृतमुत्तानं कृत्वा उपवीती तांबूलं दक्षिणां
च देवपितृस्थानोपविष्टब्राह्मणाय श्राद्धसांगुण्यार्थं दक्षिणां
संप्रददे इति वदन् सयवतिलं अंबु यथासंभवं हिरण्यं रजतं च देव
पितृतीर्थेन दद्यात्। देवपितृस्थानीयविप्रोद्देशेनैवं। दैवेभ्यः
पितृभ्यो दक्षिणां संप्रददे इति देवपित्रुद्देशेन दैवे सव्येनापि पित्र्ये अपस
व्येनेति माधव इति निर्णयसिंधुः। स्वस्ति ~~...~~। विप्रे प्रतिगृह्णी
युः। स्वधां वाचयिष्ये इत्यनुज्ञाप्य पित्रादिभ्यः स्वधोच्यतां।

मस्तु स्वधेत्युक्ते प्रस्तुत्स्वधनंतरं ॐ उत्सुधारां यापितृतीर्थेन पिंडान्
(उत्सुधारां)
परिषिंचेत् । पिंडस्थाने निषिंचेद्वा । ~~स्वधासंपद्यतां संपद्यतां~~
~~स्वधेत्युक्ते प्रस्तुत्स्वधनंतरं~~ स्वधासंपद्यतामित्युक्तास्तथेति प्रत्यु
क्ते विश्वेदेवाः प्रीयतां । पित्रादि पितरः प्रीयंतामित्युक्तास्तथेति प्र
सूक्ते पिंडोद्वासनं करिष्ये इत्यनुज्ञाप्य प्रवाहितपिंडानुद्वास्य गवादि
(तं ज्ञो)
भ्यो दद्यात् । पिंडनिपरणदेशं संमृज्य अक्षतान्नास्य शांतिः पुष्टिः स्वस्ति
श्चास्तु इति जलधारां क्षिपेत् । विकिरार्थमन्नं गृहीत्वा देवोच्छिष्टसन्नि
(इति जलं दद्या)
धौ प्राग्विप्रं कुशेषु अमासिच्य तत्र असोमपाश्च ये इति प्रकीर्य एवमे
(पिंडोद्वासस्य)
वपित्र्यभासंस्कृतप्रमीता ये इति प्रकीर्य जलं दद्यात् एवं ह्याचारे
भट्टाः । रघुनाथभट्टास्तु पिंडप्रवाहणांते विकिरदानमुक्तं । अपरार्के
वाजे वाजे इति मंत्रस्य वासिष्ठो वाजिनस्त्रिष्टुप् । आद्यविसर्जने विनि
योगः । ॐ वाजे वाजेवत इति मंत्रेण । ॐ स्वधा अस्तु स्वधा इति वो पितृपूर्वकं कु
... तु इति कृतपितृणां विश्वैर्देवैः सह इति विप्रोत्थापनं
ज्ञास्पर्शेन ... ॐ स्वधा अस्तु स्वधा इति यथा प्रश्नं ब्रूयुः । ब
(णा)
हूनां विसर्जनं कुर्यात् । ॐ स्वधा अस्तु ... इति पठन् प्रदक्षिणं कु
र्यात् । विप्रान् कृतांजलिरामाजस्पोति पठन् प्रदक्षिणं कु
सविप्रहस्तेषु अक्षतपुष्पादिदत्वाभिमुखो दातारो नो वर्धंतामिति प्रार्थ
येत् विप्राः दातारो वोभिवर्धंतामिति पठेयुः । ततः कर्ता स्वादुषंसः इत्या
~~ता...~~ इति प्रार्थयेत् । विप्राः आयुः प्रजां धनं एतानि सन्तु आशि
(इं वर्त्म गृहे)(विप्र)
षः संतु इति दत्वाशिषः ताम्बूलदक्षिणादि विसर्जनं ... जन
पूर्वपादोपसंग्रहणादिना परितोष्य अद्य मे सफलं जन्म । तथाविधि
मुक्ते प्रमादकृतं ... तं । अनेन श्राद्धकर्मणा पितृणां
मक्षय्यतृप्तिद्वारा श्री परमेश्वरः प्रीयतां इत्युक्त्वा विप्रान्प्रणम्य गोत्र
पुत्रस्तामासीमांतमनु ... च ... स्यरक्षा ... देवो ...
... स्य ... ब्राह्मणादि पंचमहायज्ञान् कुर्यात् ... इति ...
... इति ...

त्समस्तां पुरीं वराजा सगरः शशास। स बाहुजो बाहुजमौक्तिरत्नं षष्टिं सहस्राणि सुतांश्च लेभे ॥१६॥ तस्या
श्वमेधेन न याश्च सर्वे युद्दिगीतान्यसुरस्तु णाय। अन्वेष्य निन्नौ तु ममन्तुकुमारा निनुेण पाताळमनीयता
वा॥१७॥ अन्वेषमाणास्तमनूनसत्वाः करेखनित्राः सगरस्य पुत्राः। पाथः खनित्पर्यखनं तवीराः पाता
ळरंध्रं प्रविविश्च वस्ते ॥१८॥ आलोक्य पार्श्वे कपिलस्य वाश्वमाश्रेष्यसेनदति बुवाणाः। उन्मीलिताक्षे
णानिरीक्ष्यमाणा निर्दीहिरे कर्दमजेन रोषात् ॥१९॥ तद्वंशजातस्तरुणेंदुमौलिं तपोभिरारा ध्य भगीरथा
ख्यः। अवापगंगाममरैर्दुरापां निवापहेतोः प्रपितामहानां ॥२०॥ कमंडलुच्छाकमलासनस्य विनिःसृता
विष्णुपदा[illegible]नदी सा। तां गीरथी लगजटावनीणजिगत्रयं जह्रुसुतां पुनीते ॥२१॥ भगीरथस्तारय भिधौ
महाद्रे माहेंद्र मध्युषि[illegible]वासनार्हं। अथ ध्रुवस्त्यपि वता मयोध्यामस्मर्मणे रत्वय भ्रमिपाळाः॥२२॥ ततो
दिगंताधिपतिर्दिलीपः शतं क्रतूनाहरदश्वमेधान्। सुतं रघुं वंशकरं च लेभे सुदक्षिणायां सुरभिप्रसा
दात ॥२३॥ सो दक्षिणे योरघुरिंद्र योधी शताश्वमेधेषु कृतेषु पित्रा। आक्षाप्तवाह्नो मदिताबळेन पूत क्रता

यी तनयं जयंतं॥२४॥ रघुर्दिलीपे रघुवंशदीपे याते दिवं यज्ञफलानुभूत्यै। स बुद्धिनुः समुद्रीपरिखां जिगाय स्व
श्वासमुद्रैः ऐतनासमुद्रैः॥२५॥ रघोरजः कुंभरघोरजन्यः पुत्रोथजातः प्रकृत्ता नडाः। इंदुप्रत्तामिन्दुमतीं स्वयंवो
द्धस्वयंवरे सर्वनृपान्स जेष्ट॥२६॥ अजो जनन्सुत्रमजो पिराजा शस्त्र्यं दशास्यंदनमिंदुमत्यां। तो स्वर्गतामिन्दुमैगेव स्व
यं च पुत्रप्रधानाहितराज्यभारः ॥२७॥ पितुर्यजेमातरि वेंदुमत्यामजातहार्दः शिशुरेव राजा। प्रधानबुध्या परि
वर्द्धमानः शनैर्वयोयौवनमभ्युपादि ॥२८॥ युवा दिगन्तेषु निखायकीर्तिस्तंभान् जलारिनिलप्रभावः। आना
यितामंत्रिवरैरुदूढे नानानिरूढ्ौ नरराजकन्याः ॥२९॥ खेलन्समंता निरसौ समंतान्निरंतरं निष्कुटदीर्घिकासु।
रम्येषु हर्म्येषु रघुप्रवीरो रंता विरंतारमयां चकार ॥३०॥ ययौ वनं चोपवनं चरन्तुसमौवनसार्थ्यपि [illegible]कुमारः। वा
मारवखेलनकसीन्मिलोलः सक्तः कुरंगीप्सिवदेकसारः॥३१॥ कौसल्ययास्तनकलापकेश्याकेलिंवधाकेकयरा
जपुत्र्या। सुमित्रया सर्वसुखा निरस्ते जकरीवरेजे स्ववशासुतासु ॥३२॥ एताश्च [illegible] तिस्रस्तरुणीशतानां मध्ये प्रिया
रूपवपुर्महिष्यः। शाक्रोरिवाभुज्ञशरीरताजः सिंहासनं चिराभुतं मसेव्यमानः ॥३३॥ तातिःसमंतपयितःसुरो

ध्वानेरुतानुकंपैः सह भूनिलिंपैः४ स तान विंत विधुरस्य राज्ञः समाः सहस्राणि नवव्यतीयुः४ ॥३४॥ ततः कदाचिन्नृम
सातटेषु सुकूर्यचारी मृगयाविनोदी तुरंगमारोहचतुरंगयुक्तः४ कुरंगसारंगविहंगघाती ॥३५॥ वनेचरैर्वागुरिकैः
किरातैः कृणवितंसीकृत किंकिरातैः विद्रो धितं गाढमगाढदावं धन्वीतमन्वीपुरथाश्ववारा ॥३६॥ देहायसावर
णं हितेन पटायसा घोटकहेषितेन । न यानकैः सैनिकसिंहनादैर्मुहूर्तमासन्मुखरा वनांताः ॥३७॥ शाल्यान्विलु
पत्रारतोश्रृंगेपनृशार्दूलसंघो भयारैर्विनिघ्नन् । सिंहाश्च सिंहन्हरिणांश्च विंध्यन्न मध्ये वनं पङ्क्तिरथश्चरेन ॥३८॥
॥३॥ वसंत विल्ला जिवनां तत्त्वज्ञि विराजिपापर्द्धिविहारशीले । लतासु मंजु भ्रमरा जुगुंजुः कलं च कूजुः कलकंठसंघाः ॥३॥
॥३९॥ शानैरलुंठन् कलकंठडिंभा धुंधुस्तुठ्यूतलताशालाकानां । ततस्तदालोक्य विलासयुक्तस्य मा...थोऽज नः पं
वमनादशंकी ॥४०॥ मातंगहानायगतो मदालिस्तत्क्वणति कव्यंजनावधूतः । गुणात्र पेमामतिहंससेये पश्चा
त्रपन्य भ्रमवनेरुगाय ॥४१॥ वल्ली मतल्लीषु पदं दधाना वल्ल्यंतरे वल्लुत मा द्धूयंती । वेनद्विपंती कलनादसंगीसं
गीतमंगी कुरुते स्म भृंगी ॥४२॥ आरूढपंकेरुहनालखोलात् क्रीडायमाना निनदेन भृंगी जगदुर्गिराषु प्रसवेषु
चापटकारं शीकासरसीव्यतानीव ॥४३॥ नतद्वनं यत्र धमाधवी लता न सालता यत्र धमंजु मंजरी । न मंजरी सा

125
७(ड)

दे धिवस्त्वान्तु गरे कदीप४ । त्रैलोक्यवंद्य त्रिगुणात्मकोसौ दिव्यस्थियो भिमिरं विलिने ॥७॥ एकाशायन्तेव
दिशो वकाशान्नाकाशमाकाशयति स्वधाम्ना । लोकेश्वालस्त्रीरामहे शाश्वतीर्वैदीप्तिः संवरते विवस्वान्
॥८॥ वैवस्वतो नाम मनुस्ततोभूद्धर्मपिदेशाधरणीपतीनां । महत्ययोध्यानगरे स पुत्र मिक्ष्वाकुमुर्वीपतिम
स्यषिक्त ॥९॥ इक्ष्वाकुवंशात्र तवैर्नरेन्द्रैरध्यास्यमाना थ नगर्ययोध्या । दृष्टान्विताला दमरावतीव नागा
न्विता भोगवती वरेजे ॥१०॥ हिरण्मयी देवपुरी मयोध्यामध्यास्यता ब्रह्मपुरी विदित्वा । पूर्णामृतांतः परि
ख्यापरीतां प्रजाः परं ब्रह्म सुखं भजन्ते ॥११॥ यत्रो ज्ञिमेधैरपि वाजपेयैर्यैरराजसूयैः स्वसुरानयाक्षुः४ । ते मुक्त
भोगा भुवि तत्र हित्वा शरीरमंते त्रिदिवे रमंते ॥१२॥ पलाशपोतुंबरराजपुद्गलबेल्वाश्वत्थो दुंबरखादिराश्च
तस्याः समीपे विलसंति यूपाः सहस्रसंख्याः सरयूतटेषु ॥१३॥ सा क्षोहिणी [illegible]४ ककुदि स्थितः सन् [illegible]कृते
रक्षितान्विहत्य । ककुत्स्थनामा नृपइंद्रवाहः सोमभ्रुवासीन्कुलराजधानी ॥१४॥ उदेति यावत्सविता समेति
तावन्निजक्षेत्रे मनाहरंतः४ । शास्म्बुदान्तु भुवनाश्व सत्तु मंधाननामा ध्यवसत्पुरीं तां ॥१५॥ महीसमस्तामवर्

125/७८

१ मयात्मसेषाचित्रा सुदृढा बंधुंकुरा स्वयं गुणाभिन्ना ब्रह्म विष्णु शिव रूपिणी चैतन्य दीप्ता इति।
।२२। बुधिकर्मेंद्रियप्राणपंचकैर्मनसाधिया शरीरं सप्तदशभिः सूक्ष्मं तल्लिंगमुच्यते।१३। प्राज्ञस्तत्राभि
मानेन तैजसत्वं प्रपद्यते। हिरण्यगर्भतामीशस्तयोर्व्यष्टिसमष्टिता।१४। हिरण्यगर्भः स्थूलेस्मिन्देहे
वैश्वानरो भवेत्। तैजसा विश्वतां याता देवतिर्यङ्नरादयः।१५। तेपराग्दृशिनः प्रत्यक्तत्त्वबोधविवर्जि
ताः। कुर्वते कर्म भोगाय कर्म कर्तुं च भुंजते।१५। भोगाय कर्म कुर्वंतीह परलोकेऽर्जितपुण्यरूपेण पुनः जं
न्ममरणप्रवाहपातायपुण्यार्जितभोगान्भुंजत इत्यर्थः।१५। नद्यां कीटाइवावर्तादावर्तांतरमाशु ते। व्र
जंतो जन्मतो जन्म लभंते नैव निर्वृतिं।१६। सत्कर्मपरिपाकात्ते करुणानिधिनोद्धृताः। प्राप्य तीरत
रुच्छायां विश्राम्यंति यथा सुखं।१७। उपदेशमवाप्यैवमाचार्यात्तत्त्वदर्शिनः। पंचकोशविवेकेन
लभंते निर्वृतिं परां।१८। कोशविवेक। पितृभुक्तान्नजाद्वीर्याज्जातोन्नेनैव वर्धते। देहः सोन्नमयो नात्मा
प्राक्चोर्ध्वं तदभावतः।१। पूर्णे देहे बलं यच्छन्नक्षाणां यः प्रवर्तकः। वायुः प्राणमयो नात्मा चैतन्यवर्जिता सा
त्।२। अहंतां ममतां देहे गेहादौ च करोति यः। कामाद्यवस्थया भ्रांतो नासावात्मा मनोमयः।३। लीना
सुप्तौ वपुर्बोधे व्याप्नुयादानखाग्रगा। चिच्छायोपेतधीर्नात्मा विज्ञानमयशब्दभाक्।४। बोधेजा
ग्रतिया वपुः व्याप्नुयात् चिच्छायोपेता चित्प्रतिबिंबोपेता धीः सा निश्चयात्मिका सती विज्ञानमयको
शसंज्ञका। सानात्मेत्यर्थः।४। काचिदंतर्मुखा वृत्तिरानंदप्रतिबिंबभाक्। पुण्यभोगे भोगशांतौ

२ अनुभवस्वरूपात्मनोनुभौ हि भावे ५

निद्रारूपेण लीयते।५। कदाचित्ते नात्मा स्यादानंदमयोप्ययं। बिंबभूतोय आनंद आत्मा सौ सर्वदा
स्थितः।६। ननु देहमुपक्रम्य निद्रानंदांतवस्तुषु। माभूदात्मत्वमन्यस्तु न कश्चिदनुभूयते।७। इति चेत्।
बाढं निद्रादयः सर्वेऽनुभूयंते न चेतरे। तथाप्येतेनुभूयंते येन तं को निवारयेत्।८। दृष्टांतमाह। माधुर्या
दिस्वभावानामन्यत्र स्वगुणार्पिणां। स्वस्मिंस्तदर्पणापेक्षा नो नचास्त्यन्यदर्पकं।९। अर्पकांतराभा
वेप्यस्ति स्वभावत्वात्। भौ भूतथानुभाव्यत्व बोधात्मानुनहीयते।१०। माधुर्यस्वभावागुडादयः अन्यत्र
शाकादिपदार्थे स्वरूपभूत माधुर्यादि गुणार्पकाः स्वस्मिन् माधुर्यादि गुणार्पणापेक्षाः स्वत एव मधुरत्वात् किं पंणा
च गुडादौ माधुर्यादि गुणार्पकं वस्त्वंतरमपि नास्ति एवमात्मनि सच्चिदानंदस्वरूपे स्व संसृष्टे जगति सच्चिदानंदकत्वे स
पं नभासके सच्चिदानंदस्वरूपों का अंतरापेक्षा अर्पक वस्त्वंतरं च नास्तीत्यर्थः।९। यथा माधुर्यादि संर्पक वस्त्वंतरा म
भावेपि गुडादौ माधुर्यादिस्वभावता स्वत एवास्ति। एवमात्मनोनुभवविषयत्वं माभूत्तथाप्यनुभवस्वरूपत्वं स्व
त एवास्तीत्यर्थः।१०। स्वयंज्योतिर्भवत्येषः पुरोऽस्माद्भासते खिलं। तमेव भांतमन्वेति तद्भासा भास्यते ज
गत्।११। येनेदं जानते सर्वं तत्केनान्येन जानतां। विज्ञातारं केन विद्याच्छक्तं वेद्ये तु साधनं।१२। कर्मकर्तृत्वयो
रेकत्र विरोधादित्यर्थः।१२। स वेत्ति वेद्यं तत्सर्वं नान्यस्तस्यास्ति वेदिता। विदिताविदिताभ्यां तत्पृथग्बोध
स्वरूपकं।१३। बोधेप्यनुभवो यस्य न कथंचन जायते। तं कथं बोधयेच्छास्त्रं लोष्टं नरसमाकृतिं।१४। तंम्र
खं।१४। जिह्वा मेस्ति न वेत्युक्तिर्लज्जायै केवलं यथा। न बुध्यते मया बोधो बोद्धव्य इति तादृशी।१५। यस्मिन्य
स्मिन्नस्ति लोके बोधस्तत्तदुपेक्षणे। यद्बोधमात्रं तद्ब्रह्मेत्येवं धीर्ब्रह्मनिश्चयः।१६। पंचको

२ अतएव स्वासहे प्रतिवादिहासंभवादेव।१९।

२ शापदि लागे साक्षिबोधावशेषतः। स्वस्वरूपं स एव स्याच्छून्यत्वं तस्य दुर्घटं।१७। अस्ति तावत्स्वयं नाम वि
वादाविषयत्वतः। स्वस्मिन्नपि विवादश्चेत्प्रतिवाद्यत्र को भवेत्।१८। स्वासत्त्वं तु न कस्मैचिद्रोचते विभ्र
मं विना। अतएव श्रुतिर्बाधं ब्रूते चासत्त्ववादिनः।१९। असद्ब्रह्मेति चेद्वेद स्वयमेव भवेदसन्। अतो स्य मा
भूद्वेद्यत्वं स्वसत्त्वं त्वभ्युपेयतां।२०। ब्रह्मणः असत्त्वज्ञाने ज्ञातुरेवाभावः स्यात् स्वस्य ब्रह्मस्वरूपत्वात्। असन्ने
व स भवति। असद्ब्रह्मेति वेद चेत्। अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेद। सन्तमेनं ततो विदुरिति। श्रुतेः।२०। कीदृक्तर्हीति चे
त्पृच्छेदीदृक्ता नास्ति तत्र हि। यदनीदृगतादृक्च तत्स्वरूपं विनिश्चिनु।२१। अक्षाणां विषयस्त्वीदृक्परोक्ष
स्तादृगुच्यते। विषयी नाक्षविषयः स्वत्वान्नास्य परोक्षता।२२। अवेद्योप्यपरोक्षोतः स्वप्रकाशो भ
वत्ययं। सत्यं ज्ञानमनन्तं चेत्यस्तीह ब्रह्मलक्षणं।२३। अतएव श्रुतिर्बाध्यं बाधित्वा शेषयत्यदः। स
एष नेति नेत्यात्मेत्यतद्व्यावृत्तिरूपतः।२४। इदं रूपं तु यद्यावत्तत्त्यक्तुं शक्यतेऽखिलं। अ
शक्यो ह्यनिदंरूप आत्मा बाधविवर्जितः।२५। अपरोक्षज्ञानविषयता इदंता। परोक्षज्ञानवि
षयता तत्ता।२५। सत्यं ज्ञानमनन्तं यद्ब्रह्म तद्वस्तु तस्य तत्। ईश्वरत्वं च जीवत्वमुपाधिद्वयकल्पिते।
।२६। शक्तिरस्त्यैश्वरी काचित्सर्ववस्तुनियामिका। आनन्दमयमारभ्य गूढा सर्वेषु वस्तुषु।
।२७। चिच्छायावेशतः शक्तिश्चेतनेव विभाति सा। तच्छक्त्युपाधिसंयोगाद्ब्रह्मैवेश्वरतां व्रजेत्।२८।
कोशोपाधिविवक्षायां याति ब्रह्मैव जीवतां। पिता पितामहश्चैकः पुत्रः पौत्रो यथा प्रति।२९।
पुत्रादेरविवक्षायां न पिता न पितामहः। तद्वन्नेशो नापि जीवः शक्तिकोशाविवक्षणे।३०। २

दध्यान्नावसरं कंचित्कामादीनां मनागपि। आसुप्तेरामृतेः कालं नयेद्वेदान्तचिंतया। संततं वादिने दिने च वेदान्तश्रवणादिभिः संपुनात्
श्रीः। त्रयोर्थाः सर्ववेदेषु दशार्थाः सर्वभारते। विष्णोर्नामसहस्रं तु निरंतरशतार्थकं।१। इति वेदान्तवै
पंचदशीप्रकरणे। प्रत्यक्तत्त्वविवेकाख्यप्रथमप्रकरणे। परोक्षं ब्रह्मविज्ञानं शाब्दं देशिकपूर्वकं। बुद्धिपूर्वकृतं पापं कृत्स्नं
दहति वह्निवत्।१। अपरोक्षात्मविज्ञानं शाब्दं देशिकपूर्वकं। संसारकारणाज्ञानतमसश्चण्डभास्करः।२। पंचम
तत्त्वविवेकाख्ये द्वितीयप्रकरणे। द्वैतं न ... स्यादेतत्स्यानुमाने वंजीवन्मुक्त इतीर्यते।३।
दिने दिनैस्वगसुत्वोरथी तेविस्मतेप्यर्थं। परे ब्रह्मणि निष्ठितः स्यात्तद्विद्वान्मस्ति।४। ... नरूपिन्न स्पतो स्पर्शः।४।
पंचकोशविवेकाख्यतृतीयप्रकरणे। देहादभ्यन्तरः प्राणः प्राणादभ्यन्तरं मनः। ततः कर्ता ततो भोक्ता गुहा सेयं परंपरा।५।
आद्यप्रकरणे। अन्नं प्राणो मनो बुद्धिरानंद इति पंच ते। कोशास्तैरावृतः स्वात्मा विस्मृत्या संसृतिं भजेत्।६। स्या
त्पंचीकृतभूतोत्थो देहः स्थूलोन्नसंज्ञकः। लिंगे तु राजसैः प्राणैः प्राणः कर्मेन्द्रियैः सह।७। सात्विकैर्धीन्द्रियैः साकं वि
मर्शात्मा मनोमयः। विमर्शस्वरूपं मनएव मनोमयः कोश इत्यर्थः। तैरेव साकं विज्ञानमयो धीर्निश्चयात्मिका।८।
कारणे सत्त्वमानंदमयो मोदादिवृत्तिभिः। कारणशरीरस्याविद्यारूपप्रकृतिनः सत्त्वमस्ति तत्प्रियमोदप्रमो
दारूप्यवृत्तिभिरिष्टदर्शनलाभभोगजन्यसुखविशेषस्वरूपाभिः संहितं सत्त्वमानंदमयकोशो भोक्तृस्वरूपः इत्यर्थः।
तत्तत्कोशैस्तु तादात्म्यादात्मा तत्तन्मयो भवेत्।९। चिदानंदमयब्रह्मप्रतिबिंबसमन्विता। तमोरजःस
त्त्वगुणा प्रकृतिर्द्विविधा च सा।१०। सत्त्वशुद्ध्यविशुद्धिभ्यां मायाविद्ये च ते मते। मायाबिंबो वशीकृत्य
तां स्यात्सर्वज्ञ ईश्वरः।११। अविद्यावशगस्त्वन्यस्तद्वैचित्र्यादनेकधा। सा कारणशरीरं स्यात्प्रा
ज्ञस्तत्राभिमानवान्।१२। ... नाद्यन्या। जीवेशौ चाभासेन करोति मायाऽविद्या च स्वयमेव

[illegible] अं कां तरफ लें [illegible] दिने दिने तु वेदांतश्रवणाद्भक्तिसंयुता‍त् गुरुशुश्रूषया लब्धात्कृच्छ्राशीतिफलं लभेत्॥

१ [illegible] गापा। आसुप्तेरामृतेः कालं नयेद्वेदांतचिंतया॥१॥ अद्वैतविवेको। विक्षेपोपशमाना
स्पास्य ब्रह्मविद्वां तमन्वनो ब्रह्मैवाप्यभिनिष्पात्कृतं तपः पारदर्शिनः॥१॥
अमृतबिंदुपानिषदि। निर्विकल्पमनंतं च हेतुदृष्टांतवर्जितं। अप्रमेयमनादिं
च यज्ज्ञात्वा मुच्यते बुधः॥ इति। तृप्तिदीपे। परं ह्यात्मप्रमुक्तोऽपि भोगोभयात्तिं तु रूपे।
[illegible] ज्ञाय सोऽयमध्यारोपे तीमेति न चोरनो॥१॥ स्वप्नेंद्रजालसदृशमचिंत्यरचनात्म
कं। दृष्टनष्टं जगत्पश्यन्कथं तत्रानुरज्यतां॥२॥ इंद्रजालमिदं द्वैतमचिंत्यरचना
त्वतः। इत्यविस्मरतो हानिः का वा प्रारब्धभोगतः॥३॥ निर्बंधस्तत्त्वविद्याया इंद्रजा
लत्वसंस्मृतौ। प्रारब्धस्याग्रहो भोगे जीवस्य सुखदुःखयोः॥४॥ अतः। विद्या
रब्धौ विरुध्येते न भिन्नविषयत्वतः। जानद्भिरप्यैंद्रजालविनोदो दृश्यते ख
लु॥५॥ भोग्यमिथ्यात्वधीज्ञाने न भोगबाधकं भवति। प्रारब्धभोगाकाल्पित्वम
हारांचहमेवं ऐंद्रजालिक। विमोहं च दृष्टिं स्पेयैः॥५॥ २

चित्रदीपप्रकरणे षष्ठे। अज्ञानारब्धभ्रमनिवर्तकहेतवस्त्रय उक्ताः। तथा हि। वैराग्यबोधो
परमाः सहायास्ते परस्परं। प्रायेण सह वर्तंते वियुज्यंते क्वचित्क्वचित्॥१॥ हेतुस्वरूप
कार्याणि भिन्नान्येषामसंकरः। यथावदवगंतव्यः शास्त्रार्थं प्रविविच्यता॥२॥ तत्त्वबोधः
प्रधानः स्यात्साक्षान्मोक्षप्रदत्वतः। बोधोपकारिणावेतौ वैराग्योपरमावुभौ॥३॥ त्र
योऽप्यत्यंतपक्वाश्चेन्महतस्तपसः फलं। दुरितेन क्वचित्किंचित्कदाचित्प्रतिबध्यते॥४॥
वैराग्योपरतौ पूर्णे बोधस्तु प्रतिबध्यते। यस्य तस्य न मोक्षोऽस्ति पुण्यलोकस्तपोबलात्॥५॥
पूर्णे बोधे तदन्यौ द्वौ प्रतिबद्धौ यदा तदा। मोक्षो विनिश्चितः किंतु दृष्टदुःखं न नश्यति॥६॥
ब्रह्मलोकतृणीकारो वैराग्यस्यावधिर्मतः। देहात्मवत्परात्मत्वदार्ढ्ये बोधः समाप्य
ते॥७॥ सुप्तिवद्विस्मृतिः सीमा भवेदुपरतेस्तथा। दिशानया विनिश्चेयं तारतम्यमवांत
रं॥८॥ एषां हेतुस्वरूपाणि क्रमेणोक्तकम्लोकेना। दोषदृष्टिर्जिहासा च पुनर्भोगेष्वकामि
ना। असाधारणहेत्वाद्या वैराग्यस्य त्रयोऽप्यमी॥९॥ श्रवणादित्रयं तद्वत्तत्त्वमिथ्याविवे
चनं। पुनर्ग्रंथेरनुदयो बोधस्यैते त्रयो मताः॥१०॥ यमादिर्धीनिरोधश्च व्यवहारस्य र

२

संक्षयः। स्फुर्हेत्वाघात्रु परतो रिस्पसंकरहीरितः ॥११॥ चित्रदीपप्रकि मूनि स्वं यथेनु संदध्यनेषु
धः। पंक्तौपि जगच्चित्रं नेत्रमुद्दांतिपूर्ववत् ॥१२॥ ॥ब्रह्मानंदे १२ प्रकरणे। अ
थ केयं भवेत्प्रीतिः श्रेयसेयांनिजात्मनि। सा गोवत्सादि वैषये स्त्र्यापागादिक
र्मणि। भक्तिः स्यात्तु रदेवादौ इच्छा तत्प्राप्यवस्तुनि ॥१॥ तत्र यस्तु सात्विकी वृत्तिः सु
खमात्रानुवर्तिनी। प्राप्ते नष्टेपि सद्भावादि ख्यातो यत्किंचिदस्ति यत्ते ॥२॥ चैतन्यवत्सु
खं चास्य स्वभावश्चेदात्मतः। धीवृत्तिष्वनुवर्तेत स्वपुष्विपि च चितिर्यथा ॥३॥
मैवमुष्णप्रकाशात्मा दीपस्तस्य प्रभा गृहे। व्याप्नोति नोष्णता तद्वच्चितेरेवानु
वर्तनं ॥४॥ सत्त्वगुणोऽचित्तु रैव रूपं तद्वत् निर्मलस्य तत्। रजो यत्तु मालिन्यात्सु
खांशो त्र तिरस्कृतः ॥५॥ अपरोक्षज्ञानद्वारा मोक्षोपायो द्वावित्याह। असाध्यः क
स्य चिद्योगः कस्यचित्तत्वनिश्चयः। इत्थं विचार्य मार्गौ द्वौ जगाद परमेश्वरः ॥६॥ यत्सां
ख्यैः प्राप्यते। विद्यानंदप्रकरणे १४। योगेनात्मविवेकेन द्वैतमिथ्यात्वचिंतया। २

स्यैशाशां स्यद्वितीयं ह्रदाधः ब्रह्मविवर्तरूपामरीचिनोयसद्रु रपत्रिधा

शांति प्राप्तुमेष्या सद्सद्भिन्नलक्षणा भावहेतु प्रभा ना

यएवं ब्रह्मवेदैष ब्रह्मैव भवति स्वयं। ब्रह्मणो नास्ति जन्मातःपुनरेव न जीयते ॥३॥ इति पंचकोश

विचार संक्षेपः। ॥अथ पंचमहाभूतविवेकाख्य द्वितीय प्रकरणे। भूस्तत्वाख्योपेत

माया स्यशक्ति मायाग्निश्शाक्तिवत्। नहिशक्तिः क्वचित्केश्चिद्बुध्यते कार्यतः पुरा ॥१॥ मन

स्तेहाजगत्कारणभूतात्तु स्तुनः पृथक् सहदाहोह्यर्थः ॥१॥ सतास्तत्वाभ्यामनिर्वचनीयत्वमेवमा

या स्वरूपमित्याह। नसद्रूपं नो सत्सद्भावाद् दृक्तत् तत्त्वमिहेष्यतां ॥२॥ नतत्त्वरूपं। अतएव द्विती

यहेरर स्पेन्याहगण्यते। नलोके चैत्रतत्कृपा जीविते लिख्यते पृथक् ॥३॥ यथा संतास दूपरू

अपदार्थनाशक्तिपले एवं सदसद्विलक्षणावीधा दृष्टे नैव तु न गण्यते इत्यर्थः। चित्रदीपो अहंवृत्ति

रिदंवृत्तिरित्यंतःकरणं द्विधा। विज्ञानं स्यादहंवृत्तिरिदंवृत्तिर्मनो भवेत् ॥१॥ विज्ञानमयकोश

यं जीवद्दृत्तागमाजगुः। सर्वः संसार एतस्य जन्मनाशसुखादिकः ॥२॥ अथ मायामनर्थस्य

बोधमतं। विज्ञानं क्षणिकं नात्मा विद्युदभ्रनिमेषवत्। अन्यस्यानुपलब्धत्वाच्छून्यं माध्य

मिकाजगुः ॥३॥ अनिर्वचनीयाचैवास्तिवी चेत्यसौ त्रिधा। जैमिनीयैर्मायावादिभिः श्रोतयौ या

क्तिकलौकिकैः ॥४॥ तुच्छा कालत्रयेप्यस्ति ताते श्रौतबोधः। अनिर्वचनीयेति यौक्तिकबोधः

वास्तवीति केवलं लौकिकबोधः ॥४॥ टीकायां। दधात्रावसरं किंचित्कामादीनां मना

समाप्ताभ्यां निर्वचनानिक्षा

पंचसुराणां

पंचायतनांतर्यामिकानां विघ्नशर्वादिजीवकोटिकवेलिंगानि प्रदर्श्यन्ते। गणेशगीतायां तत्रोपाख्याने। गणेश उ
वाच। पुरा सर्गादिसमये त्रैगुण्यात्रितनूरहं। निर्माय चैनमवदं विष्णवे योगमुत्तमं। अर्यम्णे सोब्रवीत्सो
पि मनवे निजसूनवे।१। ततः परंपरायातं विदुरेतं महर्षयः। एतं योगं पंचभेदात्परनामकं योगशास्त्राख्य
अध्यात्मविद्यां शास्त्रं महर्षयो विदुरित्यपः। किंच। मत्त एव महाबाहो जाता विघ्नादयः सुराः। मय्येव च लयं
यान्ति प्रलयेषु युगे युगे।११। ब्रह्मविष्णुशिवेन्द्राद्या लोकान्प्राप्य पुनः पतेत्। यो मामुपैत्यसंदिग्धः पतनं त
स्य न क्वचित्।२। इति। सूतसंहितायां स्कंदपुराणस्थायां यज्ञवैभवखंडे पंचत्रिंशाध्याये। यः शिवः सर्व
भूतानामीश्वरः स्यात एव तु। ईशानः सर्वविद्यानां स एवादिगुरुर्बुधाः।१। तस्य शिष्यो महाविष्णुः सर्वज्ञा
नमहोदधिः। तस्मादात्मपरज्ञानो ब्रह्मा सर्वजगत्पतिः।२। इति वायुपुराणोक्तमाघमाहात्म्ये भृगुदत्तप्रज्ञा
तृत्वमुनिसंवादे मानुषोत्तमादिलक्ष्म्यन्तजीवानां ज्ञानाधिक्येन सुखाधिक्यमुक्त्वा विष्णोः सर्वोत्तम
त्वमुक्तं सप्तदशोध्याये। तथाहि। शांडिल्य उवाच। ज्ञातेनरत्नमेभावे विष्णोर्माहात्म्यमंजसा॥ श्रावये निष्कलंकं तुल
स्मादेतन्निशम्यतां॥१॥ कोशशौर्यवयःपुत्रदेहदार्ढ्ययुतस्य च। सप्तद्वीपवतीभर्तुर्यत्सुखं जायते तुल॥२ स एको मानुषानंदो मो
क्षेतु प्रतिपद्यते॥ तस्माच्छतगुणानंदो महीशानां निगद्यते॥३॥ तस्माच्छतगुणानंदो गंधर्वा मानुषाः स्मृताः॥ तस्माच्छतगुणानंदो
गंधर्वा देवसंज्ञकाः॥४ तस्माच्छतगुणानंदः सिवेविति गणस्य च॥ पितॄणां चिरलोकानामाजानेयो प्रकीर्तिताः॥ ५ तेभ्यः
२ मुक्त्ययोग्यसार्वभौममानुषानंदात् मुक्तियोग्यसार्वभौममानुषानंदः संसारदशायामपि भगवज्ज्ञानसामर्थ्यात् ष्ठेत गु
णो भवति शास्त्रनिर्णय इत्यर्थः।२।

इदंपत्रं तृतीयपत्रात्प्रथमं   ९ अथ श्री ... अपरनामा विष्णुरनो

४ शतगुणानंदाः कर्मदेवाः प्रकीर्तिताः ॥ कर्मजेभ्यो धनपतिः विघ्नकेतनेगणाधिपः ॥ शतानंदास्तु ज्ञातेभ्यः क्रूरपयस्तेभ्य एव च ॥

शतानंदास्तु निर्दिष्टा स्वेगुर्वोऽग्निप्रसूतयः ॥७ तेभ्यस्तु कन्दर्पो दोहा अब्धिः शतानंदौ ततोपि च ॥ चंद्रसूर्यौ मानुनी चक्रमवोयूतिथ्येवृकः

शतानंदास्तुतो दक्षाधिषेणो मनुरेव च ९ रतिशत्रुन्निरुद्धाश्च शतानंदास्ततः परः ॥ शतानंदा विदैन्द्रो [illegible] तु तस्मात्साचवारु

णी ॥१० सोपर्णी च शतानंदा वीन्द्रोहि इन्द्रोऽस्ततः ॥ शतानंदास्ततो बुद्धिर्भारती च ततः परं ११ विधिः ततः शतानंदो लक्ष्मीः

कोटिगुणाधिका ॥ एतेभ्यो भगवान्विष्णुरनंतगुणवान्विभुः ॥१२ न कश्चित्तत्समो वेत्ति पूर्णषाड्गुण्यविग्रहं ॥ सर्ववेदेषु येचो

क्तागुणा विष्णोस्तु मंगलाः ॥१३ तानेव भगवान्ब्रह्मा वेत्ति लक्ष्मीस्ततोधिकान् ॥ अज्ञातास्त्वलयालक्ष्म्या कोटिशः संति

नंदा तद्गुणाः ॥ १४ ॥ इति उत्तरोत्तरं शतगुणाधिका प्रोक्ता अंते कोटिगुणाधिका नंदा लक्ष्मीरिति अष्टत्रिंशन्मुक्तियोग्या जी

वा उक्ताः । अत्र गणाधिपो नवमकक्षायां १ सूर्यः पंचदशकक्षायां २ अनिरुद्धस्त्रिंशत्कक्षायां ३ ब्रह्मा सप्तत्रिंशत्कक्षायां ४

अंते लक्ष्मीरष्टत्रिंशत्कक्षायां ५ इति पंचसु राउक्ताः । विष्णुस्तु जीवकोटिकोनोक्तो ५ स्य वैशेष्यत्वशास्त्रहातुः जीवको

टिकविष्णुत्वाभिलिंगं तु प्रारभ्य शिवनिमेव [illegible] अनादिवादयः सुराइत्यादिगणेशपुराणं । भागवत

वि द्वितीयस्कंधपंचमाध्याये ब्रह्मनारदसंवादे सृष्टिक्रमे ब्रह्मोवाच । सोऽहंकार इति प्रोक्तो विकुर्वन्समभूत्त्रिधा ।

वैकारिकस्तैजसश्च तामसश्चेति यद्भिदा ।१। वैकारिकः सात्विकः तैजसो राजसः तामसोहंकार इत्यर्थः । वैकारिका

तो न्मनो जज्ञे देवा वैकारिका दश । दिग्वातार्कप्रचेतोश्विवह्नींद्रोपेंद्रमित्रकाः ।२। इति उपेंद्रापरनामकस्य

८ विष्णोः श्रोत्रादिदशेंद्रियाधिष्ठातृदिगादिदेवतासहचारित्वरूपादेंद्रियाधिष्ठातृदेवस्य सात्विकाहंकारप्र ४

भवत्वोक्ता । तस्मान्महाविष्णोरस्यो विष्णुनामको जीवो देवेष्वस्तीति सिद्धं ॥ एवं शिवादयस्त्वल्पेशेषाः ॥

थाभूमिर्धरास्मि पृष्ठे। तेनापवासुच चक्रश्चनार्थ कृते पुरानुग्रहमाभमङ्गीतं ॥२॥ अहो याघवपे ब्रह्म
सदसैद्याः श्रवबंधवः। कृपया निधिरूपेण भवादृशा धन्याः कृताः ॥३॥ येषां संस्मरणात्पुंसां सद्यः शुध्यंति
वै गृहाः। किं पुनर्दर्शनस्पर्शपादशौचासनादिभिः ॥४॥ तस्मिन्मयापि तेजानि येषु नुकेषु गंगा चदे वीच्य योचि तानी
शो॥ छितो पत्र कृत कसतदा को वदशा पिवेगा न तदि स्पृणाथा॥५॥ उपयानं शरणागतं मा जानेयं तु अानंतु॥५॥
पुनश्च भूपादपवनने तेराम भ्रम गश्वभद्र। अपे तु। भै हसुपांसे सुपदाभिसर्व [illegible] स्तु सवेननमोऽद्भि
जन्म्यः॥६॥ इति। अन्यत्रापि। सदा संतोभिर्नेनच्चाय मुपादेशांति। तान। याहि स्वैर कथा सोषां मुपदे
शा भवो मिलाः॥१॥ नह्यम्मयानि तीर्थानि न देवा मृच्छिलामयाः। ते पुनंत्युरुकालेन दर्शनादेव साध
वः॥२॥ इति सत्संगमहिमा॥ ॥ अथ [illegible] ज्ञानयोगेन सद्यो मुक्तिप्रकारः द्वितीयस्कंधे प्रथमाध्या
ये शुक उवाच। स सर्वधीवृत्त्यनुभूतसर्व आत्मा यथा स्वप्नजनेक्षितैकः। तं सत्यमानंदनिधिं भजेत नान्यत्र सज्जेद्यत
आत्मपातः॥१॥ एकादशस्कंधे। लोके व्यवायामिषमद्यसेवा॥२॥ द्वितीयस्कंधे द्वितीयाध्याये शुक उवाच। एवा वन्ने
जो येन परावरेतस्मिन् विश्वेश्वरे [illegible] भक्तियोगो यावत्स्य बोधः पुरुषस्य सर्वं क्रियावसाने प्रपः स्मरेत॥२॥ क्रियाकला
ते आवश्यक कर्माणि तानंतरं प्रपंचस्थूलं सत्गुणं चतुर्भुज आदि स्वाभो हं। परा बलात्परः अपराः अर्वाचीना वस्मान्नस्मिन्
इसर्वाम्भवकेप [illegible] कियोगेन [illegible] सर्वात्मकत्वेनाभक्तियोगेन सर्वात्मकत्वेन सर्वाधार
दिपयः॥ तृतीयस्कंधे एकोनत्रिंशाध्याये देवहूतिं प्रति कपिलदेवो भगवानुवाच। अर्चादावर्च
ये तावदीश्वरं मां स्वकर्मकृत्। यावन्न वेद स्वहृदि सर्वभूतेष्ववस्थितम्॥४॥ अथ मां सर्वभूतेषु भूता

५ त्मा नं कुमारुपं । अहिपेद्धान मानाम्यां मैत्रता मिन्त्रेन चन्द्रहुबा: ।५। श्री विष्णोः श्रवणे परीक्षिदि
भूद्वैयासकिः कीर्तने प्रह्लादः स्मरणे पदाब्जभजने लक्ष्मीः पृथुः पूजने । अक्रूरस्त्वभिवंदने कपिपतिर्दा
दास्ये हनुमान्कपिः सर्वस्वात्मनिवेदने बलिरभूत्कृष्णाप्तिरेषां परं ।६।

श्रवणादिरहितकेवल ... ध्यानमात्रे

विज्ञाने साधनानुपपन्नत्वात् । ज्ञानिनाचरितुं शक्यं सम्यग्राज्यादि लौकिकं ।१३। मिथ्या स बुध्यानत्रे
स्वनास्ति चेत्तर्हि मास्तु ततो ध्यायन्नाथिर्वं व्यवहरन्नु यथारब्धं वसत्वयं ।१४। यथारब्धं यथाप्रारब्धं ।१४।
उपासकस्तु सततं ध्यायन्नेव वसेत्ततः । ध्यानेनैव कृतं तस्य ब्रह्मत्वं विष्णुतादिवत् ।१५। उपासनस्य साम
र्थ्याद्विद्योत्पत्तिर्भवेत्ततः । नान्यः पन्था इति ह्येतच्छास्त्रं नैव विरुध्यते ।१८। उपासकस्य इहलोके परलोके वा
ब्रह्मविद्योत्पत्त्यभावे नैव मोक्षः न तु जीवन्मुक्तिरित्यर्थः ।१६। आसन्नं नाप्नि पक्वं चेह यस्य परत्र सः । मरणे ब्रह्मलो
के वा तत्त्वं विज्ञाय मुच्यते ।२७। ॥अद्वैतविवेके ईश्वरेणापि जीवेन सृष्टं द्वैतं विविच्यते । विवेके
सति जीवेन हेयो बन्धः स्फुटीभवेत् ।१। खवाय्वग्निजलोर्व्योषधयन्नदेहाः क्रमादमी । संभूता ब्रह्मणस्त
स्मादेतस्माद्ब्रह्मणोऽखिलाः ।२। चैतन्यं तद्विशन्लिङ्गदेह... पुनः । चिच्छायालिङ्गदेह
स्या तत्संघो जीव उच्यते ।३। माहेश्वरी तु या माया तस्या निर्माणशक्तिवत् । विद्यते मोहशक्ति
श्च तं जीवं मोहयत्यसौ ।४। मोहादनीशतां प्राप्य मग्नो वपुषि शोचति । ईशसृष्टमिदं द्वैतं स
र्वमुक्तं समासतः ।५। सप्तान्नानि निधाय्यैषां विनियोगं मेयमेतिनं । मेयाभिधं गतं तच्च मेयाभेदं
प्रपद्यते ।६। ... पञ्चकं साधकं चेद्द्वैतमीश्वरनिर्मितं । जीवद्वैतं तु शास्त्रीयमशास्त्रीयमि
ति द्विधा ।७। अशास्त्रीयमपि द्वैतं तीव्रं मन्दमिति द्विधा । कामक्रोधादि[illegible] तीव्रं मनोरा
ईक्षणादिप्र० । जाग्रदा० ।

जीवन्मुक्तेः [illegible] जीवद्वैतविवर्जनात् । न ... सा वेत्ति भेदमीशद्वैतं तद्विवेचितं ।९। चित्र
दीपे पृथक्चित्रपटे दृष्टं अवस्थानां चतुष्टयं परमात्मनि विज्ञेयं तथावस्था चतुष्टयं ।१०।
यथा धौतो घट्टितश्च लाञ्छितो रञ्जितः पटः । चिदन्तर्यामिसूत्रात्मा विराडात्मा तथेर्यते ।११।
कूटस्थो ब्रह्मजीवेशावित्येवं चिच्चतुर्विधा । घटाकाशमहाकाशौ जलाकाशाभ्रखे यथा
था ।२२। अधिष्ठानतया देहद्वयावच्छिन्नचेतनः । कूटवन्निर्विकारेण स्थितः कूटस्थ
उच्यते ।२३। पञ्चीकृतापञ्चीकृतदेहद्वयं ।२३। अविद्यावृत ३३ नास्तितासीद्धि भातता
त्रासदासी च बाधनात् । विद्यादृष्ट्या श्रुतं तुच्छं तस्य नित्यनिवृत्तितः ।२४। निस्त
कूटस्थादनुपप्लव करोति जगदादिकं । दुर्घटैकविधायिन्यां मायायां का तु दुर्घटं ।२५।
शेषप्राणिसुषुप्तीनां वासनास्वत्र संस्थिताः । नाभिः क्रीडीकृतं सर्वं लीनं सर्वं
... ईरितः ।२६। ... सुषुप्तेऽज्ञाने ।२७। नार्थः पुरुषकारेण सेयं मारिक्यता
यतेः । ईशः पुरुषकारस्य रूपेणापि प्रवर्तते ।२७। ईक्षणादिप्रवेशान्ता सृष्टि
रीशेन कल्पिता । जाग्रदादिविमोक्षान्तः संसारो जीवकल्पित

नेदं द्विसं प्रपंचस्यास्तित्वं न निकाश्यति । उदासीनवदासीन इति स्थैर्यं प्रदोच्यते ॥१९॥
आनंदमयविज्ञानमयावीश्वरजीवको । मायया कल्पितावेतौ ताभ्यां सर्वं प्रकल्पितं ॥२०॥
अस्त्र क्रीडन्नमप्रमाणः श्रोमिर्वीपानेवीशानिमिवोचयसेवानो पजनं स्मरत्विदं शरीरोड
तिश्रुतिः । अनानासमो वे वर्तमानमुपजनं ॥२१॥ चिन्मदीवमिनेनि पेपेतुरसद्धुन्नेक्षुभ्यो
परदंतो पिजगछिन्नं नेनमुखे लिमिमिवं वृक्षं ॥२२॥ तन्निरोधे वाहं सनिग्रहाद्येस्य हेतु
वः श्रुसनेकला । असंभाव्यत्वमर्थस्य विपरीता च भावना ॥२३॥ सोछिनतंनकथनं
मन्यो मनं प्रबोधनं । एतदेकपरत्वं च ब्रह्माभ्यासं विदुर्बुधाः ॥२४॥ तंत्रप्रमेय वेक
तानतां ध्यानं मुनिपत्र ओलेः आत्मानं चेद्विजानीयादयमस्मीति पूरुषः ॥२५॥ किमिच्छन्कस्य कामाय
रक्षां नविधुसर्व नं । अपृथक्स्वेनिवभोरा राजेदारे नां अपि । आनंदत एवस्मो
नर्थे मिवं प्रारब्ध कर्मनः ॥२६॥ अनिच्छनोपि कुर्वीत कामक्रोधभयादिभिः ।
नानिवंतोनेचेछंतः परवाक्षिप्यसं नाः । पुरदेवं जेतत्स्मरेण प्रवर्तिमीह ॥२७॥
दुःस्वभ

भा कृति भा
कूटस्थदीपे स्यादिः पद्दीपि नेके श्रोत्र दर्पणादित्यदीसिवत् । कूटस्थ भासितो देहो धीस्थजीवेन
भास्यते ॥१॥ घटैकाकाश्ची स्थाचिंतयेद्वावृत्रासयेत्तराधिरं स्यद्वातता ब्रह्मचैतन्ये नैवभास्यते ॥२॥
स्वमात्र भासये तत्त्वलोहं नान्यकदाचन वमो सिसह्गिताव तपः स्वस्वौसिकाः ॥३॥ संघपोदिल वती
नामभ्रा वा श्यीवभा सितः ॥ निर्विकारेण येनासौ कूटस्थ इति चोच्यते ॥७॥ ध्यानदीपे । संवादिभ्रमवद्ब्रह्म
तत्त्वोपास्त्यापि मुच्यते । उत्तरे तापनीयेतः श्रुतोपास्तिरनेकधा ॥२॥ उपासीनामनुष्ठानमार्षग्रंथेषु वर्णितं ।
विचाराक्षमनिर्बंधास्तत्तत्त्वोपासते गुरोः ॥२॥ ब्रह्मसाक्षात्कृतिः सम्यग्विचारेण विना नृणां । आप्तोपदेशमात्रेण न
संभवति कुत्रचित् ॥३॥ परोक्षज्ञानमश्रद्धा प्रतिबध्नाति नेतरत् । अविचारोऽपरोक्षस्य ज्ञानस्य प्रति
बंधकः ॥४॥ विचार्याप्यपरोक्षेण ब्रह्मात्मानं न वेत्ति चेत् । आपरोक्ष्यावसानत्वाद्भूयो भूयो विचारयेत् ॥५॥
विचारयन्नामरणं नैवात्मानं लभेत चेत् । जन्मान्तरे लभेतैव प्रतिबंधक्षये सति ॥६॥ शेमापो श्रवणादीश्च
तत्र तत्रोचितैः क्षण्यां नीतोस्मिन्प्रतिबंधेतः स्वस्य ब्रह्मस्य श्रुतो ॥७॥ बोधोपास्त्योर्विशेषः क इति चेदुच्यते शृणु ।
वस्तुतंत्रो भवेद्बोधः कर्तृतंत्रमुपासनं ॥८॥ विचाराज्जायते बोधोऽनिच्छा यं न निवर्तयेत् । स्वोत्पत्तिमात्रात्सं
सारे दहत्यखिलसत्यतां ॥९॥ पुरुषस्येच्छया कर्तुमकर्तुं कर्तुमन्यथा । शक्योपास्तिरतो नित्यं कुर्यात्प्रत्यय
संततिं ॥१०॥ शापानुग्रहसामर्थ्यं यस्यासौ तत्त्वविद्यया । तत्रशापादिसामर्थ्यं फलं तत्तपसोपीतनः ॥१२॥ तदिशं तेह

अविद्याववितितावो तत्पो वेदयैवेयिन स्पृहां । विक्षेपस्य स्वरूपं तु प्रारब्धक्षयमीक्षते ॥४२॥
आविद्यावासितावोनस्य कर्तृत्वारस्य एवं लोपात्यन्ता मिथ्यात्वसंवृक्ष [illegible] मिति कर्मव्यापारयुः ॥४३॥
[illegible] परोक्षमपरोक्षं च ज्ञानमज्ञाननामदः । नित्यापरोक्षरूपेपि द्वयं स्याद्दशमे यथा ।
नविदीपे [illegible] परोक्षं ज्ञानं दशमे [illegible] न वेत्ति दशमोस्मीति वीक्षमाणोपि तान्नव
॥४४॥ न [illegible] न्यायहेतु [illegible] नो दशमे दृष्टे [illegible] न भाति नास्ति दशम इति स्वं दशमं तदा ।
मत्वा वक्ति तदज्ञानकृतमावरणं विदुः ॥४६॥ नद्यां ममार दशम इति शोचन्प्ररोदिति । अज्ञा-
नकृतविक्षेपं रोदनादिं विदुर्बुधाः ॥४७॥ अस्तवी हामि [illegible] परोक्षज्ञानमाह । न मृतो दशमोस्तीति
श्रुत्वाप्तवचनं तदा । परोक्षत्वेन दशमं वेत्ति स्वर्गादिलोकवत् ॥ अभानाशानिवर्तकमपरोक्षज्ञा-
नमाह । त्वमेव दशमोसीति गणयित्वा प्रदर्शितः । अपरोक्षतया ज्ञात्वा हृष्यत्येव न रोदिति ॥४८॥
[illegible] केनचित्प्रोक्तो न ज्ञानाद्विविधविक्षेपादि विधि ज्ञानं हृष्यः । शोकापगम इत्येते योजनीयाश्चिदात्मनि ॥४९॥ द्विविधो परोक्षापरोक्षज्ञाने ॥ अज्ञानमावृतिस्तद्वद्विक्षेपश्च परोक्ष-
धीः । अपरोक्षमतिः शोकमोक्षस्तृप्तिर्निरंकुशा ॥५०॥ सप्तावस्था इमाः सन्ति चिदा-
भासस्य तास्विमौ । बंधमोक्षौ स्थितौ तत्र तिस्रो बंधकृतः स्मृताः ॥५१॥ आद्यबंधको ध्वस्त
मोक्षप्रदा
स्थस्तु परोक्षमतिः स्मृतिः कोः ।

दशमः क इति प्रश्ने त्वमेवेति निराकृते । स्वं शब्देनन्वयात्यन्तमेभिनिराकृतेह स्यस्पर्षः । गणयित्वा स्वेन सह स्वमेव दशमं
संस्मरेत् ॥५२॥ सदेवेत्यादिवाक्येन ब्रह्मसत्त्वं परोक्षतः । गृहीत्वा तत्त्वमस्यादि वाक्याद्व्याप्तिं समुल्लि-
खेत् ॥५३॥ अवांतरेण वाक्येन परोक्षा ब्रह्मधीर्भवेत् । सर्वत्रैव महावाक्यविचारात्तु परोक्षधीः ॥५४॥
आलंबनतया भाति योस्मत्प्रत्ययशब्दयोः । अंतःकरणसंभिन्नबोधः स त्वंपदाभिधः ॥५५॥
मायोपाधिर्जगद्योनिः सर्वज्ञत्वादिलक्षणः । पारोक्ष्यशबलः सत्याद्यात्मकस्तत्पदाभि-
धः ॥५६॥ प्रत्यक्परोक्षतैकस्य सद्वितीयत्वपूर्णता । विरुध्यते यतस्तस्माल्लक्षणा संप्रवर्तते ॥५६॥
तत्त्वमस्यादिवाक्येषु लक्षणा भागलक्षणा । सोयमित्यादिवाक्यस्थपदयोरिव नापरा ॥५७॥ सं-
सर्गो वा विशिष्टो वा वाक्यार्थो नात्र संमतः । अखंडैकरसत्वेन वाक्यार्थो विदुषां मतः ॥५८॥ अखंडैक-
रसत्वेन स्वगतादिभेदशून्यवस्तुमात्रस्वरूपेणोत्पथः ॥५८॥ प्रत्यग्बोधो य आभाति सोद्वयानंदल-
क्षणः । अद्वयानंदरूपश्च प्रत्यग्बोधैकलक्षणः ॥५९॥ इत्थमन्योन्यतादात्म्यप्रतिपत्तिर्यदा भवेत् ।
अब्रह्मत्वं त्वमर्थस्य व्यावर्तेत तदैव हि ॥६०॥ यावकार्यमवस्थापिभेदहेतो रूपाधिना इत्युपाधिलक्षणे ।
असंगतत्पदे । वस्तुकोमहोपासोग्रामममात्रेण तुष्यंते । पदैरनविद्यो नाम्नो नैवरत्नं बहुमन्यते । ॥ अतद्व्या-
वृत्तिरूपेण साक्षाद्विधिमुखेन च । वेदांतानां प्रवृत्तिः स्यात् द्विधा चार्यगिरां श्रुतौ ॥६१॥ महावाक्ये सर्वज्ञ-
त्वादिधर्मावृत्तिलक्षणयेह के यते । अखंडितानंदरूपबोधस्तु विधिमुखेनैव स उक्तो नमनं तमितिस्वरू-
पलक्षणं तु उक्तवती तथैः । आस्थूलादिवाक्येन तु निषेधमुखेनैव यानिषावधिहेन ब्रह्म प्रतीतम् भवितो यदि

घटादिविषया वृत्तिश्चैतन्यस्य [illegible]

केवलस्य प्रत्यगात्मनः स्वप्रकाशत्वाद् बुद्धिवृत्तिविषयत्वं न घटेत इत्याशंक्याह। स्वयंप्रकाशोपि सा
क्ष्येव धीवृत्त्या व्याप्यतेऽन्यवत्। फलव्याप्यत्वमेवास्य शास्त्रकृद्भिर्निराकृतं॥६२॥ अस्य प्रत्यगात्मनः॥६२।
बुद्धिस्थश्चिदाभासो द्वावपि व्याप्नुतो घटं। तत्राज्ञानं धिया नश्येदाभासेन घटः स्फुरेत्॥६३॥ ब्रह्म
ण्यज्ञाननाशाय वृत्तिव्याप्तिरपेक्षिता। स्वयं स्फुरणरूपत्वान्नाभास उपयुज्यते॥६४॥ चक्षुर्दीपाव
पेक्ष्येते घटादेर्दर्शने तथा। न दीपदर्शने किंतु चक्षुरेकमपेक्ष्यते॥६५॥ स्थितोऽप्यसौ चिदाभासो ब्रह्म
ण्येकीभवेत्परे। न तु ब्रह्मण्यतिशयं फलं कुर्याद्घटादिवत्॥६६॥ अप्रमेयमनादिं चेत्यत्र श्रुत्येदमी
रितं। मनसैवेदमाप्तव्यमिति धीव्याप्यता श्रुता॥६७॥ मनसैवेदमाप्तव्यं नेह नानास्ति किंच
न। [illegible] फलव्याप्यता श्रुता॥६८॥ अयमद्वयानंद [illegible] फलव्याप्यताभिधेया। जाग्रत्स्वप्न
सुषुप्त्यादि प्रपंचं यत्प्रकाशते। तद्ब्रह्माहमिति ज्ञात्वा सर्वबंधैः प्रमुच्यते॥ इ
त्येते [illegible] प्रकाशोऽयं [illegible]। स्वतश्चिद् [illegible] मायावी सूक्ष्मसाक्षि
ता। सत्यात्मा स्थूलसूक्ष्मेषा वेदांतेषूच्यते परः॥६८॥ महाकाशमिव ब्रह्म १ अभ्राका
शमिव कूटस्थः २ घटाकाशमिव जीवः ३ जलाकाशमिवेशः ४।

[illegible]

चित्रदीपप्रथ

[illegible]

अपूर्ववादः [illegible] इत्याह। सदा विचारयेत्तस्मात् जगज्जीवपरात्मनः। जीवभा
वजगद्भावबाधे स्वात्मैव शिष्यते॥३२॥ अस्यार्थः। [illegible] रूपेण परमात्मन [illegible]॥३२
नाप्रतीतिरसौ बोधः किंतु मिथ्यात्वनिश्चयः। नो चेत्सुषुप्तिमूर्छादौ मुच्येतायत्नतो जनः॥३३॥ अविद्या
वृतकूटस्थे देहद्वययुता चितिः। [illegible] विक्षेपाध्यास उच्यते॥३४॥ इदमंशस्य सत्यत्वं शुक्ति
गं रूप्य ईक्ष्यते। स्वयंत्वं वस्तुतो [illegible] विक्षिप्यते [illegible]॥३५॥ [illegible] कथ्यते [illegible] अस्मा
दितो [illegible] कूटस्थ [illegible]॥३६॥ [illegible] भेदं रूप्यं [illegible] मोहमापन्ना एकत्वं [illegible] प्रति
पेदिरे॥३७॥ [illegible] सत्यत्वं [illegible] सच्चिदानंद [illegible] स्वरूपेण [illegible]
[illegible] मनं [illegible] उपशमं [illegible] येन [illegible] रूपं जीवत्वेन स्वरूपं मे
[illegible] सोऽहं [illegible]॥३८॥ इदमंशः [illegible] तथा स्वं च स्वतः प
[illegible] तथा [illegible] चेतना आभासः कूटस्थो [illegible] रूपतः। [illegible] नोदनाद्दिश्च तथा
[illegible]॥३९॥ [illegible] परमात्मनोयानां [illegible] इदं यो [illegible]॥४०॥

१ ...आपालनलालसः ।१। पंचापतन्नरूपेषु भक्तिमानेकलाघिपा । लक्ष्मीपतौ वेंकटेशे सुतरां दास्य
भावः ।१०। क्रौंकण्यासु कुल्ये लंसौ दैव्याद्याः संपरामि [illegible] नाथो इशाध्याये । अभयं
सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः । दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्ज
वं । अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शांतिरपैशुनं । दया भूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं
ह्रीरचापलं ।२। तेजः क्षमा धृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता । भवंति सं
पदं दैवीमभिजातस्य भारत ।३। इति । दैवीगुणाश्चतुरंगः [illegible] पाते स्वरूप [illegible] मपि
लंकः ।१४। [illegible] सर्वेषु [illegible] । [illegible]
[illegible] । १२ । [illegible]
[illegible] । ११३ । वायुपुराणे [illegible] माहात्म्ये । [illegible]
[illegible] [illegible] कर्म [illegible] ।
[illegible] [illegible] ।

५ प्रतिमा कर्मकर्ता यथा [illegible] स्तथा ब्रह्मादिरूपेण [illegible] । व्यापारकर्ता भगवान् प्रतिमावज्जीवानामिन
कर्ता हि भिन्नमवाप्य जीवः संसरति ध्रुवं ।२। कुर्वन्नपि जगत्सर्वं तत्रस्थोपि महाप्रभुः । नालिप्य
ते स्वचरित्रेणाद स्वभावाद्धि ततः ।३। संपूर्णज्ञानवत्त्वाच्च निःस्पृहत्वाच्च कर्मणा । पूर्णानामि
[illegible] नाथापं तु नवत्तः ।४। [illegible] बंधं सति स्वयं । [illegible] देव
[illegible] स्वयं [illegible] पि कर्तापि [illegible] नालिप्यते । [illegible]
[illegible] [illegible] । [illegible]
[illegible] । [illegible]
मो भगवते पुरुषाय तुभ्यं । इति । [illegible] । [illegible]
[illegible] । [illegible] नरस्यां जगतो हरिः । [illegible]
[illegible] । [illegible] स्वयं । [illegible]
[illegible] कर्म [illegible] ।१६। [illegible]
[illegible] ।१७। इति । [illegible] । [illegible]
[illegible] ।१८। [illegible] । [illegible]
[illegible] इति । [illegible]
[illegible]

६ बुधस्यपद्याकमु

२ श्रेंकटेशाल्तवालोष्प्राद्रुमंधर्मसमाश्रिता।अनाश्रयंविष्णुपदंक्ष्योपकीर्तिर्क्रनोध्येगा।१६।
धर्मएवद्रुमः।अनाश्रयोमंडपः।विष्णुपदंआकाशमेवमंडपंक्षायप्रअध्यगानेनोप्यगे
गढल्तिस्यर्थः।१६।गोभूदेवाग्निमानोहरिरि हभवित्नाकोन्के नरेशासिन्धुनोपायवादप्र
द्युपमः क्षितिसुरमिन्द्यस्योतिरसस्य ह्रुदि पुंकाल्का हलुन्के च्यौम्प्रयत्नाक्रमुबुध
दयया कुलिन्के स्पुत्सयेशिमन्द्रस्यौरश्यांघिरत्नः कौरध्यनस्लदाम्सिवे के हेरो
लिभोगिन। २०। भाविकोन्कि रुपीयं वेंकटेशाइदानीमेवाग्निमनुन्सवे ३ और
कुश्यांघिरत्नः कैरध्येनः सन् अग्निः स्वद्रोयेनसत्रं न्के छा क्रुं ~~मित्तो नो बंधक~~
~~लिन्के~~ स्पष्ट वन्द्रीर्णद्रति भाति ~~सि~~ इ पथः। २०। सुप्रजाणपा वैंकटेशइति निरूपनेदा
श्रितेः सुप्रजालपइतिरथ्या भो भूदेवोहवंद्धनः। २१। ~~ईशकोर्दिकेन~~ ॥
दा

श्रीगणेशायनमः।मुमुक्षुमुक्ताभिषपिश्रिमुसद्गुणमंडितं।सदोषोऽहंवनुदोषांनिदोषिकं च्छमाश्रये।१। पंचायतनदेवा
घे नामभेदोक्तिप्रसंगतः।भक्तिसारसंग्रहीनीभागवतादितः।२।सिद्धांतरसध्रुगानिसद्ग्रंथकुसुमानिहि।भ्रमन्
तेविहृदारामेयशोगंधेनचारुणी।३।अएवानोपचीयंतेसिद्धांतरसबिंदवः।अतोरसिकसाधूनांमुदेत्रैवं
रुकोभवेत्।संप्रदायहस्यस्यसारोजोरस्तुगुह्योपमः।अथ यथा भाषापभयहावेशमयहासपा।५।कर्णाटकेद
क्षमसप्तलाददेशमलप्रभाया।सविलःपुरस्तात्।दिव्येकली रोतिकतदिकृष्णकिरस्तुवसप्तजोरवपुरापंकदेश
नमस्तेस्तुगव्यमियुणपुरस्तात्पुरी।श्रीसिद्धानरमुंदनामासद्रोपुरीहाल्तकेनोरेणाप्राकारपरिष्काप
योत्तलस्ता।६।२।लक्ष्मीपतेर्वेंकटनामधेयःक्रोधावलक्ष्मीभगवान्सुभक्त्या।श्रीरामरापप्रभुणा
धि सुम्प्रभावाशापितःसंनिर्मातनेहास्तो।३।शेषाद्रिरःपयनेमस्तजनिष्कसस्थोमुगांशष्णाकारधेटगोत्र
स्याधेस्तोहदेवदेवोनमस्यप्राकानेश्वो।गोत्रै श्रीजिन्मभूज्जितान्निष्ठिः श्रीमरामरायपस्यभक्त्यानदेवया
नोयानुगृह्य सदास्ते।महोत्सवैर्नेत्यकवार्षिकोत्येःश्रीधावलोपम्याभिहावहस्तः।५।श्रीरामरायतनयोकु
वं लसद्गुणाकादद्दाद्विरायात्मेजरायभास्करः।दानात्रियोक्तिरोचितइउदारकीर्तिर्दिक्षिराज्यनरसुंदरे २
शोधि६नदात्मजोयेकेशरायसंज्ञःस्वपूर्णसोजितेपुण्यमूर्तिः।श्रीवैंकटेशःस्वुतोनानेनोहिमानोषेष्ट
इत्युक्तेकिंवदंती।७।प्रपद्विभागमस्तकंश्रीमद्गुजितेमेववामानवेदयोवंशाद्धेवमस्तिलेजोशासमेव।१।
इतिचवेशोत्तमपपवहरेःस्तवनोहि।८।सदावेदेषुवेषुयोपन्नवेषुस्ताधुषु।दिन्तमांवंदनोलिभ

२ स्य सुषुप्ति दृष्टांतेन परसुषुप्तिं साधयितास्य सुषुप्तौ नाद्वैतानुपलंभ दृष्टांतेन परसुप्ता
वद्वैतं साधयेत् ...

२ प्यसु ... प्ति दृष्टांतेनाद्वैतं प्रळयादावंगीकरोमि परं त्वद्वैतस्य सुखरूपत्वस्य प्रभत्वानांगीकरोमीति
चाद्वितं प्याह। अद्वैतः प्रळयोर्द्वैतानुपलंभेन सुप्तिवत्। इति चेत्सुप्तिरद्वैते सत्र दृष्टांतमीरय॥३॥
निश्चेष्टत्वात्परः सुप्तो यथाहमिति चेत्तदा। उदाहृद्धः सुषुप्तोस्ति स्वप्रभत्वं बलाद्भवेत्॥४॥ नेंद्रिया
प्र णि न दृष्टांतस्तथाप्यंगीकरोषि तान्। इदमेव स्वप्रभत्वं सद्ज्ञानं साधनैर्विना॥५॥ तां स्वसुप्तिमित्यर्थः॥५॥
पुनः शंकते। स्वामद्वैतस्वप्रभत्वे वदसुप्तौ सुखं कथं। हृत्युद्ःखं तदा नास्ति तत्वैस्ते शिष्यते
सुखं॥६॥ पुनः शंकते नदुःखाभावमात्रेण सुखं लोष्टशिलादिषु। द्वयाभावस्य दृष्टत्वादितिचे
द्विषमं वचः॥७॥ द्वयाभावस्य सुखदुःखाभावस्य॥७॥ सुखमस्वाप्समत्राहं नैव किंचिदवेदिषं।
सु इति तेनुरवा ज्ञाने परामर्शात्स्मृतिर्बोधितः॥८॥ परामर्शोनुभूते स्ती त्यासीदनुभवस्तदा। चि
दात्मत्वात्स्वतो भाति सुखमज्ञानधीस्ततः॥९॥ सुप्तो स्वतः प्रकाशमानचिदात्मकत्वात्सुखं स्वतः
एवभाति तत्स्वरूपभूतं सुखं कारणशरीराख्यपर्याय ज्ञानसांक्षेमे विज्ञानमयशब्दवाच्यो
जीवः मनोमयशब्दवाच्य ... न सह आनंदमयशब्दवाच्य भोक्तृचैतन्ये स्य तां गतः स
सूक्ष्माभिरज्ञानवृत्तिभिरनुभवति। तदा नैविज्ञानमयशब्दवाच्यजीवोपाधेरहंकारस्य म
नोमयशब्दवाच्यप्रमाण ... चैतन्यस्योपाधेर्मनसश्च ज्ञाने लीनत्वात्तदानुभूतस्मरणे २

प्रमाण न

मय

जागद्दशायां विज्ञानमनोमयोपाध्योरहंकारमनसोराविर्भूतत्वात्तदनुभूतं स्वरूपसुखमज्ञानं
च स्मरति। अतोऽज्ञानधीस्तत इत्युक्तं। ततः स्वतः प्रकाशात्सुखानुभवं गात् ... स्याप्यज्ञानस्य
सिद्धेर्नतदानीमभवन्नीत्यर्थः। तदनुभवस्मरणप्रकारो नुक्तावेवा॥१०॥ सुप्तिपूर्वक्षणे बुद्धिवृ
त्तिर्या सुखबिंबिता। सैव तद्बिंबसहिता लीनानंदमयस्ततः॥११॥ ततो बुद्धिवृत्तेर्लीनत्वा
द्विज्ञानमयोऽप्यानंदमयशब्दवाच्यो भवतीति॥११॥ अंतर्मुखोय आनंदमयो ब्रह्मसुखं तदा।
भुंक्ते ... सुखं चिद्बिंबयुक्ताभिरज्ञानोत्पन्नवृत्तिभिः॥१२॥ मांडूक्यतापिनी
यादिश्रुतिषु तद्दतिस्फुटं। आनंदमयभोक्तृत्वं ब्रह्मानंदे च भोग्यता॥१२॥ अथ
प्रज्ञानघनशब्दार्थमाह। प्रज्ञाविपुरा बुद्धिवृत्तयो यास्तु घनीभवंति। धन वैहि माहिं
दुर्गामुद्दरे शोयथास्तथा॥१३॥ तद्धनत्वं साक्षिभावं दुःखाभावं प्रचक्षते। लौ
किकास्तार्किका या वदुःखवृत्तिविलोपनात्॥२॥ सा विषया वक्ताय प्रज्ञा
नपदार्थः तासांघनत्वं नाम सुषुप्तौ विषयाभावेन बुद्धिवृत्तिलयान्महात्मनि किंचिन
लोचैतन्यस्यैक्यं। तद्धि सैक्यवेदांतिनः स्वाप्सि ह्रासमन्यंते। अन्ये तु दुःखाभावमि
ति॥२॥
स्व

५ ब्रह्मविद्याप्रोक्तमेपरं । श्रेयतां । आनंद ब्रह्मणो नरतिशोक्रमात्म
येमू । नारकदीपः संबोधितेरख्यः ॥ अथ नाबिंदूपनिषदि कार्तिकस्पम
नंते चेहे दृष्टान्त वर्जितं । अप्रमेयमनादिं च यज्ज्ञात्वा मुच्यते बुधः । इति ॥ परोक्षमा
त्मविज्ञानं रागाद्दैशिकं क्रियते । अपरोक्षात्मनः । संसारकारणं स्फुरः । इति प्रहाणक विवि
वेकप्रकरणे । दिने दिने च वेदांतं नयेन्नु । आद्यया चा वत्सरके च्छिकाद्यदीनां मतागपि आ
सुषेराम्नेः चिंतया । इति स्मृतिवाक्यं । यथा यथाभ्यस्येत् सांख्यसुखनिःप्रपगात्म
नि । सर्वप्रकारे यहस्यात्मसाध्यो मिथ्या चा सुभाषितं ॥

४

ब्रह्मानंदप्रस्पतोथ विद्यानंदो निरूप्यते ।१। विषयानंदवद्विद्यानंदो धीवृत्तिरूपकः । दुःखा
भावादिरूपेण प्रोक्त एष चतुर्विधः ।२। दुःखाभावश्च कामाप्तिः कृतकृत्योहमित्यसौ । प्राप्त
प्राप्योहमित्येवं चातुर्विध्यमुदाहृतं ।३। अथ ब्रह्मानंद ११ प्रकरणे । एषोस्य परमानंदो योगेवं
डेकरसात्मकः । अन्यानि भूतान्येतस्य मात्रा मेवोपभुंजते ।१। शांता घोरास्तथा मूढा मनसो
वृत्तयस्त्रिधा । धर्मलिप्सेतासु सर्वासु ब्रह्मणश्चित्स्वभावता । प्रतिबिंबति शांतासु सुखं च सु
प्रतिबिंबति ।२। सत्ता चितिः सुखं चेति स्वभावा ब्रह्मणस्त्रयः । मृच्छिलादिषु सत्तैव व्या
प्यतेनेतरद्द्वयं ।३। सत्ता चितिर्द्वयं व्यक्तं धीवृत्त्योर्घोरमूढयोः । शांतवृत्तौ त्रयं व्यक्तं मिश्रं
ब्रह्मेत्थमीरितं ।४। मिश्रं सप्रपंचं स्यादर्थः ।४। अमिश्रं ज्ञानयोगाभ्यां तौ च पूर्वमुदीरितौ । अस
त्ता जाड्यदुःखे द्वे मायारूपं त्रयं त्विदं । असत्ता शशशृंगादौ जाड्यं काष्ठशिलादिषु ।५। घोरमू
ढधियोर्दुःखमेवं माया विजृंभिता ।६। योगादिविवेकतो वैषामुपाधीनामपाकृतेः ॥ निरुपाधि ब्रह्मत
त्वं भासमाने स्वयंप्रभे । अद्वैते त्रिपुटी नास्ति भूमानंदोत उच्यते ।७। त्रिपुटी ज्ञातृ ज्ञेय ज्ञानानि ।७।
योगानंद ११ प्रकरणे । ननु द्वैते सुखं मा भूद्द्वैते चास्ति नो सुखं । अस्ति चेदुपलभ्येत तथा च त्रिपुटी
भवेत् ।१। मास्त्वद्वैते सुखं किंतु सुखमद्वैतमेव हि । किं मानमिति चेन्नास्ति मानाकांक्षा स्वयं
प्रभे ।२।

१३ रुद्राय गौरीं ब्रह्मणे प्रददौ पत्नीं महालक्ष्मीर्नृप त्रयीं। त्रयीं वेदत्रयात्मिकां सरस्वतीं। रुद्राय गौरीं प्रददौ वासुदे
च धाय च श्रियं।
देव्याः सर्वोत्तमत्वेन तद्रूपत्वेन ब्रह्मविष्णुरुद्राणां तत्पत्नीनां सरस्वती लक्ष्मी गौरीणां जीववत्प्रमाणं। मार्कंडेयपुरा
णे देवीमाहात्म्ये सप्तशती चतुर्दशाध्याये प्राधानिक रहस्याख्ये। ऋषिरुवाच। सर्वस्याद्या महालक्ष्मीस्त्रिगुणा
परमेश्वरी। लक्ष्यालक्ष्यस्वरूपा सा व्याप्य कृत्स्नं व्यवस्थिता ॥१॥ इति सर्वावतार मूलभूतः सगुणः स्त्री
रूप एवावतार उक्तः। ततः। अवतार रूपमपरं तमसा केवलेन हि। महामाया महाकाली महामारी क्षुधा तृषा ॥२॥
निद्रा तृष्णा चैकवीरा कालरात्रिर्दुरत्यया। ताभिस्तु का महालक्ष्मीः स्वरूपमपरं दधौ ॥३॥ सत्त्वाख्ये
नातिशुद्धेन गुणेनेन्दुप्रभं दधौ। महाविद्या महावाणी भारती वाक्सरस्वती ॥४॥ आर्या ब्राह्मी महाधेनुर्वे
दगर्भा धीश्वरी। अथोवाच महालक्ष्मीर्महाकालीं सरस्वतीं ॥५॥ युवां जनयतां देव्यौ मिथुने स्वानुरूपतः।
इत्युक्त्वा ते महालक्ष्मीः ससर्ज मिथुनं स्वयं ॥६॥ हिरण्यगर्भौ रुचिरौ स्त्रीपुंसौ कमलासनौ। ब्रह्मन्विधे
विरिंचेति धातरित्याह तं नरं ॥७॥ श्रीः पद्मे कमले लक्ष्मीत्याह माता स्त्रियं च तां। अथ महाकाली। नीलकं
ठं रक्तबाहुं रक्तांगं चंद्रशेखरं ॥८॥ जनयामास पुरुषं महाकाली सितां स्त्रियं। अथ सरस्वती। सरस्वती स्त्रियं
गौरीं कृष्णं च पुरुषं नृप ॥९॥ जनयामास नामानि तयोरपि वदामि ते। विष्णुः कृष्णो हृषीकेशो वासुदेवो ज
नार्दनः ॥१०॥ उमा गौरी सती चंडी सुंदरी सुभगा शिवा। एवं युवतयः सद्यः पुरुषत्वं प्रपेदिरे। चक्षुष्मं
तो नुपश्यंति नेतरे तद्विदो जनाः ॥११॥ इति महालक्ष्म्याः सकाशात् ब्रह्मलक्ष्म्योरुत्पत्तिः। महाका

125 7(D)

५ इति श्रीमत्सुब्रह्मण्यविपश्चित्संगृहीतायां पंचायतनाभेदप्रकाशिकायां ... भेदेन ... समाप्ता ॥६॥

त्याश्चं ग्रेशोरपरस्परस्वरूपानिः सर्गिरस्य स्या विष्णुगोप्त्रे रूपान्तरका । एवं च पूर्वोक्तरीत्या सर्वस्य गुणाव
नारायणाभेदस्वीकारेन कापि विरोधः परस्परैभ्यः परस्परेषामति [illegible] स्वपि आविर्भावमात्रं वक्तव्यान 125/7
विरुध्यत इति सर्वमवदातं । तथा च स्वयोगमायोपाधिको भगवान् संपूर्णज्ञानैश्वर्यबलशक्तिवी
र्यतेजोरूपसंपद्युक्तस्त्रिगुणात्मिकां स्वमूलप्रकृतिं वशीकृत्याजोप्यव्ययो भूतानामीश्वरो नित्यशुद्ध
बुद्धमुक्तसत्यस्वभावोपि सन् स्वयोगमायया शरीरभृत्स्वीयप्रजारैः देहवानिव जात इव लोकानुग्रहकृ वगणेशा
वन्नुपलक्ष्यते । स्वतंत्रस्य भगवतो भक्तानामनुग्रहपूर्वकं मुक्तिप्रदत्वप्रकारः प्रदर्श्यते । वायुपुराणे क्रमा संक्षेपे
यमाहात्म्ये दिव्यपुरुषशाण्डिल्यमुनिसंवादे । शाण्डिल्य उवाच । निःसंशयं गुरुं प्राप्य श्रुत्वा शास्त्राणि चो ण
दितः । विधानं कर्मणो ज्ञात्वा ततः सम्यक् समाचरेत् ॥१॥ कुर्वन् कर्मफलत्यागं किंचिदेव प्रजिन्तथा । ततो
री तःकरणे शुद्धे तद्वत् ज्ञानमवाप्नुयात् ॥२॥ क्रियायोगात् ज्ञानयोगं साधयेत्सुसमाहितः । ज्ञानाद्धि हरेः प्रसादाय
प्रसादान्मोक्षमाप्नुयात् ॥३॥ प्रसादः कर्मणा जातः स हरेरधमः स्मृतः । जातस्तु श्रवणादिभ्यो मध्यमः
परिकीर्तितः ॥४॥ अपरोक्षदृशा जातः प्रसादो ह्युत्तमोत्तमः । अधमात्स्वर्गलोकादि मध्यमात् ब्रह्म
णः पदं ॥५॥ उत्तमान्मोक्षमाप्नोति प्रसादाच्चक्रपाणिनः । तस्मान्मुमुक्षुभिः कर्मपाशोदनर्थदात् हरेः
नारायणस्तु जिज्ञास्यः परमात्मा विभुरव्ययः ॥५॥ विष्णोः कृपासनादेव नाशो लिंगात्कलेः परं ॥ स्वस्वरूपाविदानंदगुणाविर्भाव
लक्षणं ॥६॥ मोक्षमाप्नोति योगी वै जन्ममृत्युविनाशनं ॥

५

६ प्रणांकितस्तु सर्वत्रभ्यावभिमुनादिकेषि वा । अभाव कुर्भाके मार्गेषु वेदांतइहा नालिप्सया । स्थापनकरो भूहा
गुरुं ब्रह्मनिष्ठं व्रजेत् ।२। तमर्थं पुनः कृतार्थं दृढवत्सोपमेदुविताउपासिचा जौलिके हीवां छितार्थानि वेदयेत् ।३।
सेवाभिः पारतोष्येनं चिरकालं नमनुव्रजेत् । सर्ववेदांतवाक्यार्थं शृणुयात्सु समाहितः ।४। सर्ववेदांतवा
क्यानामपि तात्पर्यनिर्णयः । श्रवणं नाम प्रोक्तः सर्वै तेब्रह्मवादिनः ।५। अस्य मध्यादि दृष्टो तेर्युक्तिभि
र्यत्नुचिंतनं । तदेव मननं प्राहु वाक्यार्थस्योपबृंहणं ।६। सदाशा लांदियुक्तः सुतात्मन्यात्मानमीक्षते ।पः
सदा ध्यानयोगेन तन्निदिध्यासनं स्मृतं ।७। आत्मा वा अरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मंतव्यो निदिध्यासितव्य
इति श्रुतेः । सर्वकर्मक्षयवशात्साक्षात्कारश्चिदात्मनः । कस्यचिज्जायते शीघ्रं कस्यचिच्चिरकालतः ।न
इति । यस्तु शंकादियुक्तः स नात्मानमहो नपश्यति । सजायते परं ज्योतिरद्वैतं ब्रह्म केवलं ।९। इति च । यस्य
देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ । तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशंते महात्मनः । इति श्रुतेश्च । एकादशस्कंध
भागवते ~~...~~ तृतीयाध्याये विदेहनिमिप्रबुद्धमुनिसंवादे तृतीयाध्याये । प्रबुद्ध उवाच । तस्माद्गुरुं प्रप
द्येत जिज्ञासुः श्रेय उत्तमं । शाब्दे परे च निष्णातं ब्रह्मण्युपशमाश्रयं ।१। तत्र भागवतान्धर्मान् शिक्षेद्गुर्वा
त्मदैवतः । अमायया नुवृत्त्या यैस्तुष्येदात्मात्मदो हरिः ।२। श्रवणं कीर्तनं ध्यानं हरेरद्भुतकर्मणः । जन्म
कर्मगुणानां च तदर्थेऽखिलचेष्टितं ।३। इष्टं दत्तं तपो जप्तं च वृत्तं यच्चात्मनः प्रियं । दारान्सुतान्गृहान्प्राणा ६

अप्राकृतशरीरत्वाद्रूपो भगवान्हरिः । अपि दृष्टकरणादिभ्यु रकर्तैत्यभिधीयते ।८। सत्वादिगुणहीनत्वान्निर्गुणो
हरिरेव सः । ज्ञानानंदस्य स्वस्वरूपत्वात् ज्ञातातु कदाचन ।९। अनंतशक्तेर्भगवाननंतगुणोऽप्यनंतो मितरूपधामा ॥
न सर्वेषु रूपेषु समोऽशक्तिर्गुणैः समानोऽखिललोकभर्ता ।१०। बहिर्वाद्दुरिवचैवविहाव द्वलहीनवत् । प्रपंचरूपं सुधाः
पापात्मा यथा वर्तयेत सः ।१०। अंतर्यामिस्वरूपेण बिंबनामा ह्यसौ हरिः । स्थूलांगुष्ठप्रमाणेन हृत्पद्मेषु व्यवस्थि
तः ।११। तस्मात्तत्पदजिज्ञास्यः परमो मोक्ष मिच्छता ।१२। रामकृष्णादिरूपेषु बन्धकामोजनार्दनः । वासुदेवा
दिरूपेषु ज्ञानकायो हरीश्वरः ।१३। जडं च चेतनं कर्तुं चेतनं च जडं तथा । कर्तुं समर्थो भगवानचिंत्याद्भुतशक्तिमा
न् ।१४। जडेश्चेतनकृत्वानि चेतनेश्च जडक्रियां । अहंकारपितुर्दक्षशक्तिज्ञानायस प्रभुः । चितामणिः कल्प
तरूपवर्तास्वप्नवान्हरिः ।१५। जडेश्चिंतामणिकल्पतरूपवर्ताः स्वप्नवान् पूर्वमिदानीं जडाः ख्याताः इत्यर्थः ।१६।
वायुकमाघमाहात्म्ये कीतानंशाध्याये । निर्गुणनिदिध्यासनस्यकष्टसाध्यत्वात् सगुणध्यानद्वारा निर्गुणसमा
धिसिध्यर्थं सगुणध्यानरूपोपासना उक्ता । तथाहि । यमनियमासनप्राणायाम प्रत्याहारेश्च यदं ऊतः । ध्यानेनधार
णेनापि युक्तश्चाथ समाधिना ।१। योगांगैरष्टभिर्वेदान्योगी सिद्धिमवाप्नुयात् । अपरोक्षदृशः प्राग्येयोगीक
र्मभिस्सह जन्म । नरकादिमहादुःखं प्राप्नोत्येव न संशयः ।२। नाप्नोति कर्मलेपं स अपरोक्षदृशः परं । मर्यादार्थं तु जगतः
कुर्यात्कर्माण्यनुज्ञया ।३। मुक्तस्य महतां त्रोहः कृतश्चित्कारणांतरात् । आनंदस्य भवेद्ध्रासो नान्यत्किमीवा तत्व
तः ।४। ह्रासो नाम मानाभिव्यक्तेर्विघमानस्य तस्य या । आभेव्यक्तिस्तु निःशेषदोषा हरिस्मभिधीयते ।५। वास्तवे इत्यं
यथ

८ सुखमाप्नोति कं ।१। यं लब्ध्वा चापरं लाभं मन्यते । इति भगवद्गीताया

रूपं ~~...~~ प्रतिमां तस्य कारयेत् । प्रतिमां स्वर्चितां तां तु पुरः स्थाप्यावलोकयेत् ।६। तां मूर्तिं हृदि सं

स्थाप्य ध्यायेद्विद्वाननंद्रितः । पुनश्च चलिते चित्ते प्रतिमामवलोकयेत् ।७। दत्त्वा सा साग्रदृष्टिश्च

पुनर्ध्यायेद्धरिं हृदि । एवं ध्यानेन महाविष्णुः स्वरूपं बिंबसंज्ञकं । कृपया दर्शयिष्यस्य यथायोग्यं

मनोरमं । निर्दोषं स्वप्रकाशं च सच्चिदानंदविग्रहं ।९। सूर्यकोटिप्रतीकाशं सुस्मिताननसुंदरं । प्र

पन्नरूपपन्नकुष्ठरूपत्पदानंदवाधकः ।१०। सदा पुष्टवपुः श्रीमान् दृष्ट्वैवं मोचको मुनिः । नाति

विस्मनाभ्यां पूर्णसंतोषसंभृतः ।११। नयेति बाधां किमपि कठोरेणापि चाहतः । तस्य

शं सुखमाप्नोति नरः पुण्यानि न पश्यति ।१२। नद्युदकेऽपि दासावानुग्लानिर्नाभिचिंतना

विरुद्धमवाप्य मखिलं निर्वाणा चरेदीपवत् ।१३। यावत्स्फुरति वै विष्णुस्तावदेव मुनि

ष्ठति । एवं साक्षात्कृते विष्णौ संचितानां खिलकर्मणां ।१४। नाश एव विनाशः स्यात् प्रार

ब्धं चावशिष्यते । प्रारब्धकर्मणोन्यस्य ज्ञानाद्वक्ष्यो भवेत् ।१५। प्रारब्धकर्मणो

क्ष्य शुभं वाशुभमेव च । तत्ववस्तु भावारब्धमनुभाव्यातिप्रमुक्तमाद्विष्णुः स्वयं प्रीतस्त

थैवाशुभमप्युत ।१६। ददाति वंति अन्यानि युगपद्धा हरिर्विभुः । अनुभावनित्यप्राप्य आ

मोक्षं ददाति च ।१७। प्रारब्धस्य क्षये भोगाद्विरजामां कृतो मुनिः । लिंगदेहं विसृज्यैव

ब्रह्मणा सह मुच्यते ।१८। गुणोरूपासितो विष्णुर्यथायोग्यं महाप्रभुः । बंधभंगं करोत्याशु

बंधो नाम भागीतायां । पुरुषः प्रकृतिस्थो हि भुंक्ते प्रकृतिजान्गुणान् । कारणं गुणसंगोस्य सदसद्योनिजन्मसु । कार्यकारणकर्तृ
त्वे हेतुः प्रकृतिरुच्यते । पुरुषः सुखदुःखानां भोक्तृत्वे हेतुरुच्यते ।

प्रसन्नो भगवान्हरिः ।१९। ब्रह्मणा सर्ववेदोक्तैर्गुणैर्ध्येयो महाप्रभुः । रुद्रेंद्राद्यैः क्रमाद्दे

वाभूपैर्मनुष्योत्तमैः । गुणैर्भक्त्युपर्ष्योपास्यो नान्यैर्कैश्चिदुपासकैः ।२०। निर्दोषः सच्चिदानंदो व्या

प पः स्वामी मितिश्च । अखिला अपि ते ज्ञेया गुणाः शक्त्यनुसारतः ।२१। विष्णु रूपासनाद्देवना

शो लिंगाकृतेः परं । स्वस्वरूपचिदानंदगुणाविर्भावलक्षणां । मोक्षमाप्नोति योगी वै जन्म

मृत्युविनाशनं ।२२। इति । निर्गुणोपासनं तु । वेदांतपरिभाषायां संसंतर । निर्विशेषं परं ब्रह्म

साक्षात्कर्तुमनीश्वराः । ये मंदास्तेनुकंप्यंते सविशेषनिरूपणैः । वशीकृते मनस्येषां सगुणे ब्रह्मशीलना

त् । तदेवाविर्भवेत्साक्षादपेतोपाधिकल्पनं । निर्गुणं साक्षात्कारवतस्तु न ब्रह्मादिलोकांतरगमनं कि

तु पावेद्वेहपातं प्रारब्धक्षये सुखदुःखेऽनुभूय देहपातसमकालमेव लिंगभंगे सति । नैर्यकल्यकृति

फ रूपाविर्भूतसच्चिदानंदस्वरूपपरब्रह्मरूपेणावस्थानरूपं विदेहकैवल्यमिति । तनस्य प्राणा उत्क्रामंति

अत्रैव समवनीयंते इति श्रुतेः । तस्मादपरोक्षज्ञानोत्पत्यर्थं शाब्दे ब्रह्मणि परब्रह्मणि च निष्णा

तं गुरुं ब्रह्मविदं शरणीकृत्य श्रवणमनननिदिध्यासनानि कर्तव्यानीति सिद्धांतः । तद्विज्ञानार्थं

स गुरुमेवाभिगच्छेत्समित्पाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठं । तेषां तत्वेनामतिरापनेया प्रोक्तान्येवैव सुज्ञानाय

श्रेष्ठा इति श्रुतेः । पद्मपुराणे कर्णशिवगीतायां । शिवदृष्टांतावधिरूपस्य सर्वभूतेभ्य आविरंचिपदादपि ।

१ अन्येनैव गुरुणा प्रोक्ता उपदिष्टा मतिः सुज्ञानाय प्रभवतेत्थं श्रेष्ठा ।३। दृष्यं:

गुरोर्य अपरीवादो निंदा वापि प्रवर्त्तते।

३ पूर्वोक्त
स्वपर स्मेनि वेदनं।४। एवं कृष्णात्म नाथेषु मनुष्येषु च सौहृदं। पारिचर्यां चोभयत्र महत्स्वनृषु साधुषु।५। उभय
त्र स्थावर जंगम रूपेषु तत्रापि नृषु तत्रापि साधुषु स्वधर्म शीलेषु तत्रापि महत्सु भागवतेषु पारिचर्यां पूजां गुरून: शिक्षेदि
ति तैर्दृढितो वपद्यस्थो नानुषंगो बोध्य:। किंच। परस्परानुकथनं पावनं भगवद्यश:। मिथो रतिर्मिथस्तुष्टिर्निवृत्तिर्मिथ आ
त्मन:।६। स्मरंत: स्मारयंतश्च मिथो घौघहरं हरिं। भक्त्या संजातया भक्त्या बिभ्रत्युत्पुलकां तनुं।७। भक्त्या साध
न भक्त्या संजातया भक्त्या प्रेम भक्त्या इत्यर्थ:। क्वचिद्रुदंत्यच्युतचिंतया क्वचिद्धसंति नंदंति वदंत्यलौकिका:। नृ
त्यंति गायंत्यनुशीलयंत्यजं भवंति तूष्णीं परमेत्य निर्वृता:।८। एवं स्वपंनुरु नः शिक्षा देशनुबंध इति। विद्याहवै
प्राप्तेण भाजनगामगोपाय मा शेवधिष्ट्वास्मि। असूयकायानृजवे यतात्मने न मा ब्रूया वीर्यवती तथा स्यां इति
निरुक्तो के श्रुतिश्च। यथा त्वपि वीर्यवती नुपारूणं अशते अनृजुस्वयके शिष्याय नेति हिता शिष्याय वीर्यवती प्रमे
यानिश्चयरूप सामर्थ्यवती स्यां इत्यर्थ:। कर्तोपि धायगतथागत व्यो नान्य न स्खलन:। यस्मादाचार्य रूपेण साक्षा
दत्र सुसंस्थितं इति व्यास स्मृति:। वायुपुराणोक्त माघमाहात्म्य स्याष्टादशोध्याये सर्वस्मादधिको
हो भाक्तेरित्युच्यते बुधै:। सैवेनमूर्ध्वं नयति साक्षात्कारयति ह्यजं।१। तस्मात्साभूयसी शांति:रसो
कानि: श्रेयसे प्यलं। भक्त्यानुमममताहानिर्जायते नात्र संशय इति। तस्मादोत्पत्तिकेत्सु रव सचि

ईश्वरापेक्षयोत्कृष्ट माहात्म्य ज्ञानपूर्व
र्वक:।

पंचायतनादिदेवतास्वरूपं श्रीप्रसादेन

७ स्वरूपं भगवंतं नारायणं भक्तानुग्रहार्थं लीलाविग्रहेण प्रकाशमानमनन्यभक्त्या भजन् स्वस्वरूपं सच्चि
दानंदलक्षणं मोक्षमाविर्भावयन् भवति। भागवते एकादशस्कंधे त्रयोदशाध्याये ब्रह्मादिकान्प्रति हंसरूपी
भगवानुवाच॥ देहं च नश्वरमवस्थितमुत्थितं वा सिद्धो न पश्यति यतोध्यगमत्स्वरूपं। दैवादुपेतमुत दैववशादुपेतं
वासो यथा परिकृतं मदिरामदांधः।१। देहोपि दैववशगः खलु कर्म यावत्स्वारंभकं प्रतिसमीक्षत एव सासुः।
तं सप्रपंचमधिरूढसमाधियोगः स्वाप्नं पुनर्न भजते प्रतिबुद्धवस्तुः।२। इति। एकादशस्कंधे नवमाध्याये य
दुं प्रति अवधूत उवाच। नमे मानापमानौ स्तो न चिंता गेहपुत्रिणां। आत्मक्रीड आत्मरतिर्विचरामीह बालवत्।१।
यथोर्णनाभिर्हृदयादूर्णां संतत्य वक्त्रतः। तया विहृत्य भूयस्तां ग्रसत्येवं महेश्वरः।२। संसारकूपे पतितं विषयैर्मुषिते
क्षणं। ग्रस्तं कालाहिनात्मानं कोन्यस्त्रातुमधीश्वरः।३। जिह्वैकतोमुमपकर्षति कर्हि तर्षा शिश्नोन्यतस्त्वगुदरं श्र
वणं कुतश्चित्। घ्राणोन्यतश्चपलदृक्क्व च कर्मशक्तिर्बह्व्यः सपत्न्य इव गेहपतिं लुनंति।४। जायात्मजार्थपशुभृत्य
गृहाप्तवर्गान् पुष्णाति यत्प्रियचिकीर्षया वितन्वन्। स्वांते सकृच्छ्रमवरुद्धधनः स देहः सृष्ट्वास्य बीजमवसी
दति वृक्षधर्मा।५। लब्ध्वा सुदुर्लभमिदं बहुसंभवांते मानुष्यमर्थदमनित्यमपीह धीरः। तूर्णं यतेत न पतेदनु मृत्यु
यावन्निःश्रेयसाय विषयः खलु सर्वतः स्यात्।६। अनुमृत्यु यस्य तदनुमृत्यु मानुष्यं शरीरं यावन्न पतेत तावन्निःश्रेयसाय
पतेत न विषयेभ्यः। विषयस्तु सर्वतः स्वर्गपश्वादियोनिषु स्यादेवास्यैव।६। इति। भगवद्गीतायां चतुर्दशाध्याये भगवानुवाच।
इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः। सर्गेपि नोपजायंते प्रलये न व्यथंति च।१। इति। गीताषष्ठाध्याये भगवानुवाच। ७

यतवाक्कायमानसः। ध्यानयोगपरो नित्यं वैराग्यं समुपाश्रितः। २। अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं परिग्रहं। विमुच्य
निर्ममः शांतो ब्रह्मभूयाय कल्पते। ३। ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न कांक्षति। समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते
परां। ४। भक्त्या मामभिजानाति यावान्यश्चास्मि तत्वतः। ततो मां तत्वतो ज्ञात्वा विशते तदनंतरं। ५। इति। ईश्वरः सर्वभूतानां हृ
द्देशेऽर्जुन तिष्ठति। भ्रामयन्सर्वभूतानि यंत्रारूढानि मायया। १। तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत। तत्प्रसादात्परां शांतिं स्थानं
प्राप्स्यसि शाश्वतं। २। इति च। सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज। अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः। १। इति चान
वमेध्याये। महात्मानस्तु मां पार्थ दैवीं प्रकृतिमाश्रिताः। भजंत्यनन्यमनसो ज्ञात्वा भूतादिमव्ययं। १। सततं कीर्तयंतो मां यतं
तश्च दृढव्रताः। नमस्यंतश्च मां भक्त्या नित्ययुक्ता उपासते। २। इति। दशमे। तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकं। ददामि बुद्धियोगं
तं येन मामुपयांति ते। १। मच्चित्ता मद्गतप्राणा बोधयंतः परस्परं। कथयंतश्च मां नित्यं तुष्यंति च रमंति च। १। इति।
चतुर्थे। अपि चेदसि पापेभ्यः सर्वेभ्यः पापकृत्तमः। सर्वं ज्ञानप्लवेनैव वृजिनं संतरिष्यसि। १। इति। तृतीये। यस्त्वात्म
रतिरेव स्यादात्मतृप्तश्च मानवः। आत्मन्येव च संतुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते। १। द्वादशे। ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्यु
पासते। सर्वत्रगमचिंत्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवं। १। संनियम्येंद्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः। ते प्राप्नुवंति मामेव सर्वभूतहि
ते रताः। २। क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसां। अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्यते। ३। तस्मात्। मय्या
वेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते। श्रद्धया परयोपेतास्ते मे युक्ततमा मताः। ४। तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसं
सारसागरात्। भवामि न चिरात्पार्थ मय्यावेशितचेतसां। ५। विष्णुपुराणे। ध्यायन्कृते यजन्यज्ञैस्त्रेतायां
द्वापरेऽर्चयन्। यदाप्नोति तदाप्नोति कलौ संकीर्त्य केशवं। १। एकादशस्कंधे। कलिं सभाजयंत्यार्या गु
णज्ञाः सारभागिनः। यत्र संकीर्तनेनैव सर्वः स्वार्थोऽभिलभ्यते। १। श्रुतिगीतायां। दुरवगमात्मतत्वनिगम
नाय तवात्ततनोश्चरितमहामृताब्धिपरिवर्तपरिश्रमणाः। न परिलषंति केचिदपवर्गम

पीश्वर ते चरणसरोजहंसकुलसंगविसृष्टगृहाः। १। पारिव्रज्ये। १। द्वितीयस्कंधे। ज्ञानं यदाप्रति
निवृत्तगुणोर्मिचक्रमात्मप्रसाद उभयत्र गुणेष्वसंगः। कैवल्यसंमतपथस्त्वथ भक्तियोगः को निर्वृ
तो हरिकथासु रतिं न कुर्यात्। १। दशमस्कंधे ब्रह्मस्तुतौ। श्रेयःस्रुतिं भक्तिमुदस्य ते विभो क्लि
श्यंति ये केवलबोधलब्धये। तेषामसौ क्लेशल एव शिष्यते नान्यद्यथा स्थूलतुषावघातिनां। १। [illegible]
प्रथमे। व्यासं प्रति नारदवाक्यं। इदं हि पुंसस्तपसः श्रुतस्य वा स्विष्टस्य सूक्तस्य च बुद्धिदत्तयोः। अविच्युतो
र्थः कविभिर्निरूपितो यदुत्तमश्लोकगुणानुवर्णनं। १। जुगुप्सितं धर्मकृतेऽनुशासतः स्वभावरक्तस्य
महान्व्यतिक्रमः। यद्वाक्यतो धर्म इतीतरः स्थितो न मन्यते तस्य निवारणं जनः। २। [illegible]
मुकुंदं [illegible]
[illegible] जन्ममरणप्रवाह [illegible] इति। द्वितीयाध्याये शौनकादीन्प्रति सूत
उवाच। [illegible] वासुदेवकथारुचिः। स्यान्महत्सेवया विप्राः पुण्यतीर्थनिषेवणात्। १। शृण्वतां
स्वकथाः कृष्णः पुण्यश्रवणकीर्तनः। हृद्यंतःस्थो ह्यभद्राणि विधुनोति सुहृत्सतां। २। नष्टप्रायेष्वभद्रेषु
नित्यं भागवतसेवया। भगवत्युत्तमश्लोके भक्तिर्भवति नैष्ठिकी। ३। तदा रजस्तमोभावाः कामलो
भादयश्च ये। चेत एतैरनाविद्धं स्थितं सत्वे प्रसीदति। ४। एवं प्रसन्नमनसो भगवद्भक्तियोगतः। भग
वत्तत्वविज्ञानं मुक्तसंगस्य जायते। ५। भिद्यते हृदयग्रंथिश्छिद्यंते सर्वसंशयाः। क्षीयंते चास्य कर्मा

सर्वस्मिन् हृत्पद्म एव ... ईश्वरे ॥ ६ ॥ तस्मात् ... श्रोतव्यः कीर्तितव्यश्च ध्येयः पूज्यश्च नित्यदा ॥ ७ ॥ इति भगवद्भक्तिसारसंग्रहे ... उपासकस्य ... ना
स्वरूपप्रकरणं समाप्तम् ॥ ॥ अथोपासनाभेदाः संक्षेपतः ... प्रह्लादेन
उक्तं श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनं । अर्चनं वंदनं दास्यं सख्यम् आत्मनिवे
दनं ॥ १ ॥ इति पुंसार्पिता विष्णौ भक्तिश्चेन्नवलक्षणा । क्रियते भगवत्यद्धा
तन्मन्येऽधीतमुत्तमं ॥ २ ॥ अंत्यं आत्मनिवेदनं नाम आत्मनो जीवस्य ... परस्मा विष्णवे निवेदनं समर्पणं । अथ योऽन्यां देवतामुपास्ते अन्योऽसावन्योऽहमस्मीति न स वेद यथा पशुः ॥ इति भेदोपासनानिंदा
श्रुतेः । अहमस्मि ब्रह्माहमस्मि अहमेव मां जुहोमि स्वाहा । इति ब्रह्मात्मजीवस्य ब्रह्माभेदकथनं
श्रुतेः । उदाराः सर्व एवैते ज्ञानी त्वात्मैव मे मतं । इति ब्रह्मापरोक्षज्ञानिनां ... भक्तस्य रूपा
... बोधकगीतास्मृतेश्च । इति भक्तिसारसंग्रहे ... उपासनाभेदनिरूपणप्रक
रणं समाप्तं ॥ ॥ ... अथ ... [illegible] ... प्राकृ
... नपः ... [illegible] ... इति द्वैताद्वैतप्रकरणोत्कृष्ट

न (७२)

... आत्मस्वरूपं ... [illegible]
सुखमात्यंतिकं ... इति ... वाच्यो ... ॥ १ ॥ ... [illegible]
तनः । यस्मिन् स्थिते न दुःखेन गुरुणापि विचाल्यते ॥ २ ॥ इति । एकादशस्कंधे तृतीयाध्याये विदेहनिमिनो राज्ञो वाक्यं
नारायणाभिधानस्य ब्रह्मणः परमात्मनः । निष्ठामर्हथ नो वक्तुं यूयं हि ब्रह्मवित्तमाः ॥ १ ॥ निमेः ... सांक्षादिति ...
नारायणाभिधानस्य ... तत्स्थलक्षणाभ्यां ब्रह्मलक्षणं पिप्पलायन उवाच । स्थित्युद्भवप्रलयहेतुरहेतुर
स्य यत्स्वप्नजागरसुषुप्तिषु सद्बहिश्च । देहेंद्रियासुहृदयानि चरंति येन संजीवितानि तदवेहि परं नरेंद्र ॥ २ ॥
नैतन्मनो विशति वागुत चक्षुरात्मा प्राणेंद्रियाणि च यथानलमर्चिषः स्वाः । शब्दोऽपि बोधकनिषेधतयात्ममूल
... ॥ ३ ॥ न विशति न विषयीकरोति ॥ ३ ॥ ... यत्रात्र नानुमितं तत्र तन्नाममात्र ... प्राणो
... यदिंद्रियगणेऽहमि च प्रसुप्ते कूटस्थ आशयमृते तदनुस्मृतिर्नः ॥ ४ ॥
सत्सदसत तयोः परं ... तनो ... नमरिष्यति ... सोन्नक्षीयते ... भाति
... शश्वदनपाय्युपलब्धिमात्रं प्राणो यथेंद्रियबलेन विकल्पितं सत् ॥ ५ ॥ ... सर्व
... भक्त्या ... चेतो मलानि विधमेद्गुणकर्मजानि । तस्मिन् विशुद्ध उपलभ्यत आत्मतत्त्वं
साक्षाद्यथामलदृशोः सवितृप्रकाशः ॥ ६ ॥ इति । गीतायां चतुर्दशे । मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते । स गुणान्स
मतीत्यैतान्ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ७ ॥ इति ... [illegible]
... बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो ... रागद्वेषौ व्युदस्य च ॥ १ ॥ विविक्तसेवी लघ्वाशी

ह इति। अत्र मंत्राक्षरतारकादिमंत्रजपेः परस्य शोपासना पंचायतनेषु यस्य यस्मिन्भक्तिस्तेन तदुपासना कार्येति तो कश्चि
द्दोषाः। न मे पाथा तिरस्कर्तव्यास्त्रिषु लोकेषु कंचन नानात्वान्मवादसव्यं चर्तयेद्वचकर्मणा। ति। यथा परात्परेति श्रेष्ठ हेतु स्वनोदचैतराजनरइ

१ एकादशाध्यायात्मके गणेशगीतानंतरे सार्धशततमे १५०ऽध्याये व्यासं प्रति ब्रह्मलोकवाच्यानकार्यैः संशयो व्यास
नानाशक्तिमुत्तेभ्यो। निजे वसत्तेऽनेकरूपकः कल्पभेदतः।१। निजे नित्यनो पार्थे प्रथमा। शिवा न्वविष्णु
५ श्चलिंगे ज्ञानोनिरूपितः। लिंगे लिंगपुराणे। स्कांदे विधानुमेत्रात्र शिवोत्पत्तिर्निरूपिता। स्कांदे पुराणे।२। वि
ष्णुः शिवं ध्यायति च शिवो वै विष्णुमेव च। पंचाक्षरं हरिर्मंत्रं तारकं वदति प्रभुः। मेषु महेशः तारकं राममंत्रं। क्वचिच्छि
वात्सर्वहिरणकाश्च क्वचिच्छाली क्वचिद्भरेः। भगवत्यः क्वचित्प्रोक्ता क्वचित्सूर्याद्जानना।४। क्वचिच्च ब्राह्मणः प्रोक्त
सर्वे तत्वोत्र संमतं। संशयं कुरुते यो वै स याति नरकं ध्रुवं।५। परब्रह्मणो ज्ञाता ब्राह्मीस्मृहितः। क्वचि
ब्रह्मणश्च सत्यलोकवासिनो वेधातुः सकाशात्यः। गणेशपुराणे एवं द्वात्रिंशदधिकशततमेऽध्याये। व्यासं प्रति
ब्रह्मवाक्यं। विचार्य मा को पंचानां भेदो नैवोपलभ्यते। यो भेदं कुरुते तेषां स याति नरकान्नरः।१। एक एव परानंदरू
पोसौ परमेश्वरः। स्वेच्छया पंचधा जातो लोकानुग्रहकारणात्।२। एक एव पुमान्यद्वत् क्रमानुलनामभिः। इति
साधीदश श्लोकाः।१०। पंचायतनाभेदपरा इहोदाहृताः। तथा चायं शैविकनये सप्तपदार्थवत् वेदांतिनये पदार्थौ
द्विविधः। चैतन्यं जडं चेति। चैतन्यं स्वस्मृतः सजातीयविजातीयस्वगतभेदशून्यमपि जीवेश्वरसाधारणज्ञानज्ञेयशीत
भावानुकूलशक्तिमदज्ञानापरनामकमूलस्थूलप्रकृतिरूपा सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्मेत्यादिस्वरूपलक्षणेन यतो वा इमा
निभूतानि जायंते येन जातानि जीवंति यत्प्रयंत्यभिसंविशंति तद्विजिज्ञासस्व तद्ब्रह्मेत्यादितटस्थलक्षणेन च लक्षि
क्षितं बोद्धव्यं। बोधं तावारहारो वा क्लिष्टं तद्द्वैतभावपा। अद्वैतभावपा बोधं नापि नास्ति तदुत्तरं।१। इति स्मृतेः

125|7E

इ सहेनासहेन वा अनिर्वचनीयं तु ज्ञातं ५ यस्या अयांतरभेदाध्यायमावरणविक्षेपशक्तिमयांगी वस्य स्वरूपं तिरोधायासदुःखाद्यनुभाव नं५
अविद्यास्थे सा विद्यापामेवासिध्यां प्रकल्प्यते। ब्रह्मदृष्ट्या त्वविद्यैवं न कथंचन युज्यते इति वार्तिककारो
क्तेश्च स्वस्तनः स्वप्रकाशस्वरूपमेव। जडपदार्थस्तु अज्ञानं। तदेकं नानाशक्तिमत्केवलसाक्षिभास्यं भाव
रूपं तु ज्ञानाभावरूपं। अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णामिति श्रुतेः। अज्ञानस्य नानाशक्तिमत्वे दृश्यते। तथा
हि। एका तावदावरणशक्तिः यया पूर्णानंदस्वरूपमाच्छाद्यते। अपरा विक्षेपशक्तिः यया वस्तुतः असन्नपि
आकाशादिप्रपंचरूपः परमात्मनि विक्षेपो भासते। स्वाश्रयव्यामोहिका अविद्याख्या काचन शक्तिर्यै
स्वाश्रयाव्यामोहिका मायाख्या आपादितापरनापदीयस्वप्रीयोगमायापरनामिका काचन शक्तिः
५ यया परमात्मा स्वयं निर्मलोपि ईश्वरभावं प्राप्तः सन् जगदुत्पत्तिस्थितिप्रलयान्कुर्वन्नपि स्वयममुह्यन् स्वात्मत्वे
णाविराजते। एवमन्या अप्यसंख्याताः अद्यापि विपरनापदीयस्य स्वाश्रयव्यामोहिका अज्ञानेश कथः
संति। यथा स्वप्नेषु पुमान्च तुरुस्थः परिमितेऽप्यपवरके त्रिपुरुष कैतुमनसा पिमहत्वं नोकापामुपधिका
म मीसन्नुभवति। तथा स्वशरीरं श्वेतादिकदर्पं तविरुद्धमनुभवति। एतावता अविद्याशक्तिमदज्ञानावृ
दितं अविद्यावद्ज्ञानप्रतिबिंबितं यच्चैतन्यं जीवः। मायाशक्तिमदज्ञानावच्छिन्नं बिंबभूतं प्रति स्वा
नार्वकत बिंबभूतं यच्चैतन्यं ईश्वर इत्युक्तं भवति। स परमेश्वरोऽपि कोपि स्वोपाधिभूतमायाभिर्गुणैः सत्वरजस्तमः
क प्रकर्षभेदेन ब्रह्मविष्णुमहेश्वरसंज्ञां स्वयोगमायया कल्पितजगत्सुखाद्यसाधारणलिंगाभासेन गज
न तु यावज्जन्यज्ञानस्य पदार्थसंसर्गावगाहित्वनियमात्कथं निर्विकल्पं वस्तुविषयत्वं उच्यते। वाक्यजन्य
ज्ञानविषयत्वेहि न पदार्थसंसर्गावर्तत्वं किंतु तात्पर्यविषयमेव।

तेजः प्रकर्षादिसाधारणलिंगाभासेन सू॰ ...पसंज्ञां । उपाधिलक्षणमाह वार्तिककारः । यावत्कार्यमवस्थायिभेदहेतोरुपाधिताइ

मुख्यसंज्ञौ स्तनकेशयोः निराधसाधारस्त्रीत्वलिंगाभासेन शक्तिसंज्ञां भजते । एवं च यथा रामकृष्णाद्यवताररूप

२ पांसहोपाधिकविष्णुरूपेश्वराविर्भूतत्वेऽपि देहेतन्नैव प्रवेशान्मूलभूतो विष्णुस्वरूपेण भेदः स्वीक्रियते मूलप्रदीपा

दन्यांतरप्रविष्टदीपोत्तराणां मूलप्रदीपसंयोजने कृते सर्वेषां मूलप्रदीपाभेद इव । एवं योगमायाकाशतत्त्वावच्छिन्नेश्व

राख्यचैतन्ये गजमुखशक्तिसूर्यविष्णुब्रह्मेशाख्यसगुणेश्वररूपाणां मनेप्रवेशादारोदीपवत्त्रिर्गमाच्च ईश्व

रेण सहाभेद एव । प्रदीपवदावेशस्तथाहि दर्शयतीति ब्रह्मसूत्रात् । अत्र ब्रह्मेश्वरसाधारण्यानुगतचैत

७१ न्यं भगवद्गीतात्रयोदशाध्याये श्रीमद्भगवतोक्तं । तथाहि । ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वामृतमश्नुते । अनादिम

मत्परं ब्रह्म न सत्तन्नासदुच्यते ।१। सर्वतः पाणिपादं तत्सर्वतोक्षिशिरोमुखं । सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य ति

ष्ठति ।२। सर्वेंद्रियगुणाभासं सर्वेंद्रियविवर्जितं । असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ।३। बहिरंतश्च भूता

नामचरं चरमेव च । सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दूरस्थं चांतिके च तत् ।४। अविभक्तं च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितं । भूत

भर्तृ च तज्ज्ञेयं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ।५। ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते । ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृ

दि सर्वस्य विष्ठितं ।६। उपद्रष्टानुमंता च भर्ता भोक्ता महेश्वरः । परमात्मेति चाप्युक्तो देहेस्मिन्पुरुषः परः ।७। स

मं सर्वेषु भूतेषु तिष्ठंतं परमेश्वरं । विनश्यत्स्वविनश्यंतं यः पश्यति स पश्यति ।८। समं पश्यन्हि सर्वत्र समवस्थि

तमीश्वरं । न हिनस्त्यात्मनात्मानं ततो याति परां गतिं ।९। प्रकृत्यैव च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशः । यः पश्यति तथा

त्मानमकर्तारं स पश्यति ।१०। अनादित्वान्निर्गुणत्वात्परमात्मायमव्ययः । शरीरस्थोपि कौंतेय न करोति न लिप्यते ।११।

यथा प्रकाशयत्येकः कृत्स्नं लोकमिमं रविः । क्षेत्रं क्षेत्री तथा कृत्स्नं प्रकाशयति भारत ।१२। इति । इदंपि ब्रह्म २

द्वयोः समं । यदि समं द्वयोः क्षेत्रज्ञाविशेषात् । अत्र बिंबरूपेण कर्तृत्वादि प्रतिबिंबरूपेण कर्तृत्वादिकं ज्ञेयं

भर्तृहरिनीतिशतके । दिक्कालाद्यनवच्छिन्नानंतचिन्मात्रमूर्तये । स्वानुभूत्येन । यं ब्रह्म वेदांतविदो वदंति

त्रयी सांख्ययोगः पशुपतिमतं । मध्वाकां के मरीचिकां । स्वेच्छपयः पुरो॰

श्रीगणेशाय नमः ॥ यो तः प्रविश्य मम वाचमिमां प्रसुप्तां संजीवयत्यखिलशक्तिधरः स्वधाम्ना । अन्यांश्च हस्तचरणश्रव

णत्वगादीन्प्राणान्नमो भगवते पुरुषाय तुभ्यं ।१। यं ब्रह्मा वरुणेंद्ररुद्रमरुतः स्तुन्वंति दिव्यैः स्तवैर्वेदैः सांगपदक्रमोपनिषदै

र्गायंति यं सामगाः । ध्यानावस्थिततद्गतेन मनसा पश्यंति यं योगिनो यस्यांतं न विदुः सुरासुरगणा देवाय तस्मै नमः ।२।

स्कांदे ध्यायामि योधवमहं कमलासनं गिरिजापतिं च लंबोदरं दिनमणिं गिरिराजपुत्रीं । औपाधिकानिह भिदां परिगृह्य भिन्नो भीष्ट

प्रदो मम सदा परमेश्वरो स्तु ।३। यो स्यो त्प्रेक्षक आदिमध्यनिधने यो व्यक्तजीवेश्वरो यः सृष्ट्वेदमनुप्रविश्य ऋषिणा च

क्रे पुरः शाश्वताः । यं संपद्य जहात्यजामनुशयी सुप्तः कुलायं यथा तं कैवल्यनिरस्तयोनिमभयं ध्यायेदजस्रं हरिं ।४।

ब्रह्मविष्णुशिवभवक्रेशसूर्यशक्तिस्वरूपतः । कोऽतो वासुदेवस्य नरूपेषु भिदा क्वचन ।१। एकबहुपैः

कोऽतो वासुदेवस्य तु रूपेषु अनुरपि भिदा नेयः पाः ।१। तथाहि । श्रीमद्भागवते प्रथमस्कंधमुखे ऽस

हरजस्तम इति प्रकृतेर्गुणास्तैर्युक्तः परः पुरुष एक इहास्य धत्ते । स्थित्यादये हरिविरिंचिहरेति संज्ञाः श्रे

यांसि तत्र खलु सत्वतनोर्नृणां स्युः ।२। इति । हरिविरिंचिहरा इति पदच्छेदः रुणसंधिरार्षः । किंच । गणेशपु

राणे एकोनत्रिंशदधिकशततमेऽध्याये गजाननवरेण्यनृपसंवादे गणेशगीतायां अध्यात्मवेदाऽपरना

मके योगशास्त्रे प्रथमाध्याये गजानन उवाच । तमिदानीमहं वक्ष्ये शृणु योगमनुत्तमं । श्रुत्वा यं मुच्यते जंतुः

पापेभ्यो भवसागरात् ।१। शिवे विष्णौ च शक्तौ च सूर्ये मयि नराधिप । याऽभेदबुद्धिर्योगः स सम्यग्योगो

मतो मम ।२। अहमेकोऽनणो नाथ जालैः पंचविधः पुरा । अज्ञानान्मां न जानंति जगत्कारणकारणं ।३।

योगः स न हि नोपायध्यानसंगतियुक्तिभिः परः । प्रकृतेरभेदेन ध्यानरूपा बुद्धिरिष्टे तवर्थः

१२५

२ वेदाध्ययनतो नर्मतिजगदीशस्वरूपब्रह्माभिपरजोगुणोपाधिकपंचभौतिकपंचीकृतभूतसृष्टिप्रथमनिर्मितगर्भोद
कोशस्थजलशायिजगत् ल
तस्माद्ब्रह्मविष्णुशिवसूर्यगणपतिशक्तिस्वरूपजगदीशसगुणमूर्तिपंचकादन्योजीवकोटिनाभिप्रोहिरण्यगर्भो
परनामा पुरुषसूक्तप्रतिपाद्यपुरुषरूपविराडपरनामकनारायणस्तन्नाभिकोब्रह्माख्योजीवः पांचभौतिकस्थूलदे
हवान्ब्रह्माण्डसमष्टिरूपः प्रथमं संबभूव। स एव शरीरी प्रथमः स वै पुरुष उच्यते आदिकर्ता स भूतानां ब्रह्माग्रे स
मवर्तत। हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत् इत्यादिश्रुतेः। ब्रह्मापरनामकजलेशायिनारायण
स प्राख्यानमभिधानमाह जीवकोटिगुणअभेदध्यासेनसदाधारणं विबोधायतुतेमां कस्मै देवाय हविषा विधेमेति श्रुतिः। प्रजा।
कस्मै एकस्मै इत्यर्थः। अंतर्यामि तद्वेदवर्ति ब्रह्म हृदा य आदिकवये मुह्यन्ति यत्सूरय इति भावः। यो ब्रह्माणं विदधाति पू
र्वं यो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै। तं ह देवमात्मबुद्धिप्रकाशं मुमुक्षुर्वै शरणमहं प्रपद्ये। इति श्रुतिश्च संगच्छ
ते। भागवतद्वितीयस्कंधे च माध्वाचार्यपादुर्भवपामो वंदे तिर्णग्गादुरं। विलज्जमानया यस्य स्थातुमीक्षापथेऽमुया इ पा
ति ब्रह्मोक्तिश्च। ब्रह्मविष्णुमहेश्वररूपावतारत्रयस्य योगमायया त्रिमूर्तिके। श्रीमन्मध्वाचार्यप्रणीतमहाभारत
तात्पर्यनिर्णयाख्यग्रंथस्थं वैकुंठवर्णनप्रसंगाहकं वचनं। पुनश्च मायायां त्रयं प्रबभूव स ह्लादिरूपे रथ वासुदेवाद्यास भागवत:
ह्लादिकायां संबभूव तस्मात् स विष्णुर्नामैवाजरं तरोऽपि। रजस्तमोवृत्तैरासीत् तमसा तोर्णश्च इति त्रयो स्मात इ
वृत्तिरेव
ति। अस्यार्थः। सृष्टेः पूर्वं लक्ष्म्याख्यनिर्विकल्पकशक्तिसमेतो नारायणएक एवासीत्। ततो वासुदेवसंकर्षणप्रद्यु सृष्ट्या
रूप म्नानिरूपेण चतुर्धाभूद्वर्णक्रमेण लक्ष्म्यवताररूपाश्चतस्रो मायाजयाकृतिशांत्याख्याः शक्तय आविर्भू स्वै
ताः। तत्र मूलरूपनारायणाद्द्वितीयावतारो वासुदेवः स्वपत्न्यां मायाख्यायां सहरजस्तमोगुणभेदेन क्रमेण श्रीभूदुर्गा
नाम्नीनां क्रमेण विष्णुब्रह्मशर्वरूपेण स्वयमेवावतीर्णः। इमान्येव त्रीणि रूपाणि स्थूलसृष्टौ ब्रह्मविष्णुरुद्राख्य

२ सत्यलोक वैकुंठ कैलासनिवासिनां एवं गणेशसूर्यशक्तिरूपा
ण्यपि स्वस्वोपासितृजीवान्तर्यामि

२ पाश्चासिधानो कल्पभेदेनान्योन्यमुत्तरूपादुत्पन्नानां मुक्तियोग्यजीवानां कल्पान्तरे भगवदाराधनेनाधिगतपरं नाशक्ति णि
मतां अस्मिन्कल्पे स्वस्य स्थितिसंहाराधिकारे ईश्वरेणाभियुक्तानां अन्तर्यामीणि तत्र ब्रह्मशर्वादीनां तावद्वैवां मयामे
णो ब्रह्मशर्वादिरूपजीवयोः। विष्णुस्तु जीवो न भवति अतः स्वयं भगवाने ववैकुंठादौ अवतीर्ण इति वेदविदा मन्यन्ते। एवं
श्रीवाशगणपताः सौराः शाक्ता वैराजाः स्वस्वदेवस्य स्वस्वलोके साक्षादवतारं अन्येषां जीवकोटिकल्पं तन्नां तथाभिर्वैस्व न
स्वमूलदेवताप्रवेशं वर्णयन्ति। तदसत्। ब्रह्मादिकानां षण्णामपि तत्र तत्र श्रुतिपुराणादौ उत्पत्तिश्रवणात् उपासनादिना मु
क्तिश्रवणाच्च यथाश्रुतेनैकाविरोधसम्भवे उत्पत्तेराविर्भावपरत्वस्य उपासनादेर्लीला। विलासपरत्वस्यान्याय्यत्वात्। अत
एव यावदधिकारमवस्थितिराधिकारिकाणामित्यधिकरणे ब्रह्मसूत्रे तृतीयाध्याये तृतीयपादे ब्रह्मविष्णुरुद्रादी
नां जीवन्मुक्तानामपि अनेककल्पोपासितभगवत्प्रसादेन ब्रह्मरुद्राद्याधिकाररूपोपासनाफलभोगरूपप्रारब्ध
समाप्तिपर्यन्तमवस्थानमुक्तां नैविदेहकैवल्यमुक्ता श्रीमच्छंकरशारीरभाष्ये। विष्ण्वादिपंचरूपाणां सगुण
ता ब्रह्मावतारत्वप्रमाणपूर्वमुक्तं मे यगणेशपुराणभागवतादेः। यथासंभवं श्रुतयश्च। गणानां त्वा गणपतिं हवामहे इत्यृक्। त्रिपुरसी
भूत दगणपते इत्यृक्। चित्रं देवानामुदगादनीकं इत्यृक्। हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत् इत्यृक्। सोमः पवते जनिता मतो
स्य· नां जनिता दिवो जनिता पृथिव्याः इत्यृक्। अहं रुद्रेभिर्वसुभिश्चराम्यहमादित्यैरित्यादि देवीसूक्तं। यच्च किंचिज्जगत्सर्वं अन्तर्ब
हिश्च तत्सर्वं व्याप्य नारायणः स्थितः इत्यादि। स्मृतयोऽपि स्वा मे मूर्तिर्हि तु। ब्रह्मा विष्णुमहेश्वराख्या सगुणब्रह्मणो यामि कल्पे लोके
लेशवशात्पृथक्। अतएव नमः सवित्रे जगदेक ^स्य जीव^ चक्षुषे जगत्प्रसूः विरिंचिनारायणशंकरात्मने इति पुराणसंग्रह
ते। पंचायतनाथर्वशीर्षाणि च पंचायतनास्वेश्वरत्वे प्रमाणानि द्रष्टव्यानि। स्वस्वभक्तेभ्यो स्वस्वगीतादौ २
^स्वतंत्र
विश्वरूपनिदर्शनादि च।

२ सर्वशक्तिमद्भूतेकमेवेति संप्राप्ते न नोच्चारणे तु एकस्यापि नाम्नः सर्वार्थसाधकत्वं । तथा
अपि च सजातीयविजातीयस्वगतभेदशून्यस्य सच्चिदानंदरूपस्य परब्रह्मणः प्रकृतौ अपि विष्णु
शिवगणपति सूर्यशक्ति ब्रह्मादिनामभिः उक्तस्य हेतु भजनां तन्नद्रूपाणां तत्तद्रूपेण नामलाभे
सिद्धिरिति इत्यस्य तु स्वरेणाभीष्टफलदातृत्वं तदुक्तं विष्णुधर्मोत्तरे विष्णुनामसहस्रमाहात्म्यप्र
स्तावे । एकस्यैव समस्तस्य ब्रह्मणो द्विजसत्तम । नाम्नां बहुत्वं लोकानामुपकाराय परं शृणु ॥१॥
निमित्तशाकयो नाम्नां भेदि स्यात् सोऽपि कारणात् । येन येन च वस्तोश्ध्यं तेन तानि द्विजसत्तम ॥२॥ प्र
कृतिनाम यज्जस्य तन्नस्मिन्नेव वस्तुनि । साधकं पुरुषव्याघ्र सौम्यं क्रूरेषु वस्तुषु ॥३॥ अथ
वा यदभिरोचते नाम तत्सर्वार्थेषु कीर्तयेत् । सर्वार्थसिद्धिमाप्नोति नाम्नामेकार्थतापन ॥४॥
स्वरूपतः किं भेदस्य सति भेदकनाभवेत् । सूक्ष्मांशो भिन्न [illegible] ब्रह्मभूतो [illegible] तः । कर्म
भिन्नभिन्न [illegible] विदेहपते [illegible] ॥५॥ इति । [illegible] [illegible]
[illegible]
नरो [illegible] रेयं [illegible] स्यात् [illegible] गो [illegible] णाम् ॥१॥ वल्लनिपद्
[illegible] त्यि [illegible] [illegible] प्त [illegible] ॥२॥ [illegible] देतेमाया
तु [illegible] ॥३॥ [illegible]
द्राः [illegible] ॥२॥ [illegible] नयस्वामिम [illegible] गोभुगेभि । [illegible] कायामवा

वृ पृ । [illegible] वा लि [illegible]
[illegible]
[illegible] अ [illegible]
[illegible] । स त ए वा [illegible]
[illegible] आ सि [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

पंचायतनदेवानां ब्रह्मणः परमेष्ठिनः। स्यानंत्र्याज्जगदीशत्वं तत्तन्मंत्रेषु लोक्यते ॥१॥ ईशकोटि
कत्वैकस्य स्वस्वान्ये जीवकोटिकाः। परस्परोपासकाश्च इष्यन्ते न च तत्र हि ॥२॥ समस्त वा तत्र
मंत्राणां विकल्पो वाप्यबाध्यता। न्यायैर्निर्णीय वक्तव्यमिति संप्रार्थितं स्वयं ॥३॥ वासुदेव
कथाप्रश्नः पुरुषांस्त्रीन्पुनाति हि। यत्कार [illegible] कं श्रोतुं [illegible] सालिङ्गं यथा ॥४॥ य इदं परमं
गुह्यं मद्भक्तेष्वभिधास्यति। भक्तिं मयि परां कृत्वा मामेवैष्यत्यसंशयः ॥५॥ न च तस्मान्मनु
ष्येषु कश्चिन्मे प्रियकृत्तमः। भविता न च मे तस्मादन्यः प्रियतरो भुवि ॥६॥ इति भगवद्भगव
द्गीते। इति स्मृतेः स्वनिष्ठा [illegible] भगवत्प्रश्नानुसारी। यद्यप्येवं स्थिते यथा माने [illegible] मे कथ
यं ॥७॥ तथाहि। एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म नेह नानास्ति किंचन। इत्यादिश्रुतेर्ब्रह्मणः सजातीयविजातीयस्व
गतभेदशून्यत्वात्पारमार्थिकभेदस्य [illegible] ब्रह्मस्वरूपातिरेकात् व्यवहारकालेऽपि वा प्रपंचस्य मा
यिकत्वेन भेदस्यापि [illegible] तत्त्वेन स्वकार्यमेव हि न मायोपाधिकस्वरूपत्वेन भेदस्यापि तुच्छत्वमेव। तथापि व्यव
हारदशायां संगीकृत्य भेदाभेदविचारः क्रियते। तथाहि। एको देवः सर्वभूतेषु गूढः सर्वव्यापी सर्वभूतांत
रात्मा। कर्माध्यक्षः सर्वभूताधिवासः साक्षी चेता केवलो निर्गुणश्च ॥१॥ यो वो भूमिं जनयन्देव एकः। इत्यादि
श्रुतिषु अयमेकस्यैव [illegible] सर्वेषां [illegible] समस्त [illegible] वस्तुनि [illegible] कल्पितो [illegible] भवात् अन्यतमो [illegible] एक
त्वेऽपि स्वतः [illegible] श्रुतिमूलकत्वात् एकस्यैवेशस्यानेक [illegible] साधनत्वमन्यसंस्कारेण [illegible] तदेव नाम [illegible]
नाम

नादिरोपसंभवे

३ हार्थं षड्‌पाभासस्य कुड्‌ल्पनपाय कारश्रयत्वपरत्वसंभवेऽन्यथम केत्र बाध्यताऽपेक्षित्रयम
त्वहेतु पपिमेयं । अस्मार्थे रूप्यत्वाभ्रंशिहि नपंथापनमदेवानां यथाऽ
भेदस्तथा नायापेतप्रमाणेन च संक्षेपतः प्रतिपादयिष्यामि । भोः सअभ्यां
स्यरत । पमातिकी ... कर्तुं ... नित्येकुर्तनेकाये । नत्रोऽर्थ नमस्यते स्तन्त
स्तः चतित्वहुणानु । यथा केऽस्त्येक स्थिक इव भेदोऽध्यासप्रथं नदासवं । योगिभाषेमसते
सरस्वा प्रभच स्मष्ठ
इतिश्री सकटोत्तरमात्रीनुधानन्निपुणपूर्वोत्तरमीमांसाधुरीणाग्निजाकेन्द्रसरूपनीलकंठ
यज्वसूनुमणोशीवपोपारूनुश्रुतभिरतमलपंचायमतनो भेदधिकारे गमप्रतिपादिते भमय
द्वितीयोऽ संग्रहास्य प्रकरणे उपोद्घातप्राक्रियाप्रथमोऽसमाप्तः ॥ १ ॥

१३६०

२